

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտերմագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

ստանձնել և տարածել նյութը ցանկացած մեդիայով կամ կրիչով
մեջբերել կամ օգտագործել առկա նյութը ասեղմելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

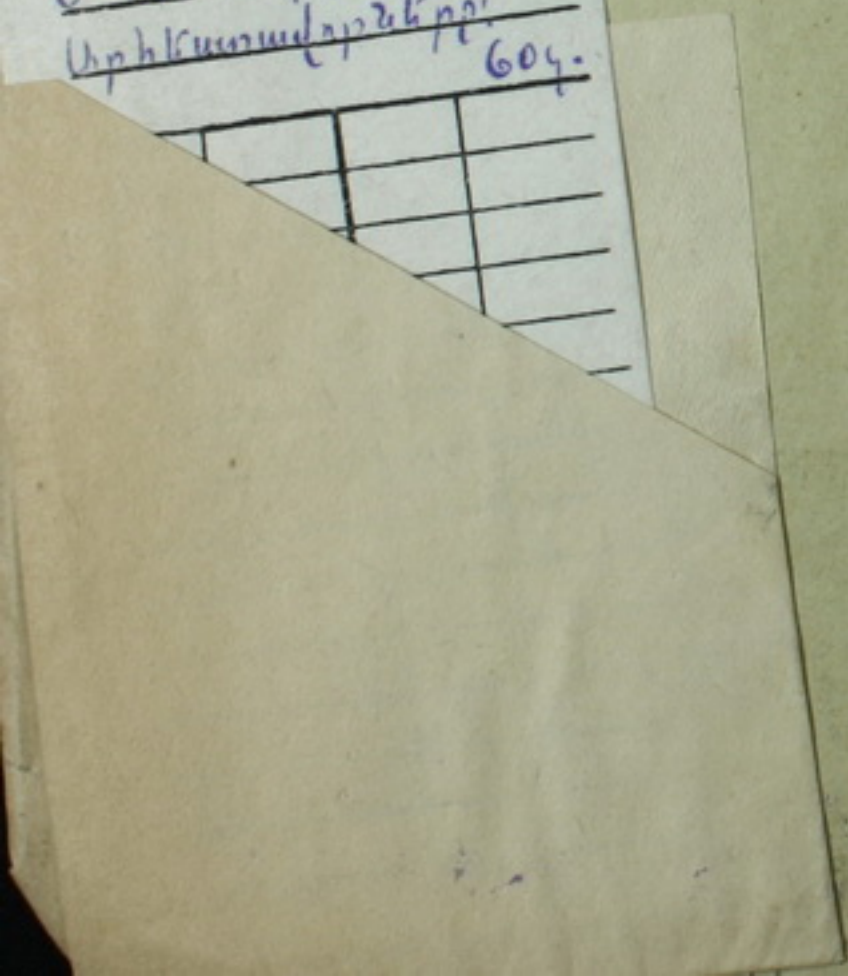

ԱՐՅԵԱՅԱՆԿՈՐՆԵՐԸ

Ն.Ի. ՍԱՌԳՍՅԱՆ.

Հրատարակվել է 1933

59 | 31859
U-25 | Աւրգ-սյան, Կ.
Արհեստագործերը
604.

X

ՀԱՅԵՍՏԱՆԻ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԳԸՅԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԳՐՈՒՆՏԱՐԱՆԻ ԲՈՒՈՐ ՅԵՐԿՐԱՆԵՐԻ, ՄԻԱՑՆԷ.

ՆԻԿ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ

591.5 530
U-25 98-ՍԱ

US 94407 1 1967 96

ԱՐՅԵՍՏԱՎՈՐՆԵՐԸ

ԶՐՈՒՅՑՆԵՐ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ԿՅԱՆՔԻՑ

1902
2656
5859

A II
16159

1947

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ—№ 150.

ՅԵՐԵՎԱՆ—1924.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

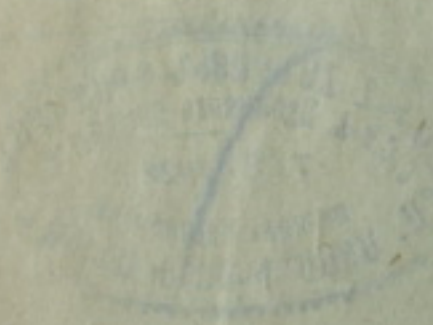
ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՄԻԱԾՐԱՍ ՄԻՍ

053
00-13

ԱՆՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

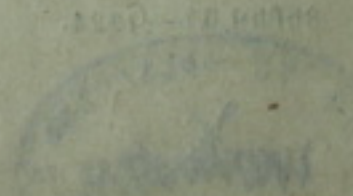
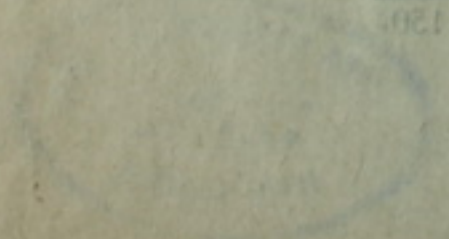
ՏՆՄԵՐՆԵՐ ԵՎ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Տիրաժ 2500

Պետրասի առաջին տպարան Վաղարշապատով.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Դ Ի Ա Թ Ա Ղ Ն Ե Ր Ը

Ահա մի մեռած մուկ, ընկած թփի մոտ. նրա շուրջն
անհանգիստ կերպով այս ու այն կողմն են գնում-գալիս
մրջյուններ ու տեսակ-տեսակ փոքրիկ բզեզներ, իսկ վերևը
ողի մեջ թրվում են մեծ ու փոքր ճանճեր, վորոնք շուտ-
շուտ նստում են նրա վրա, տնտղում նրա մարմինը և կրկին
թռչելով՝ պտույտներ գործում ողի մեջ: Յեվ քանի գնում,
այնքան այդտեղ վխտացող մրջյունների, ճանճերի ու բզեզ-
ների թիվը շատանում է: Նրանք բոլորն էլ գալիս են հեռվից.

Դիաթաղները թաղում են մկան դիակը

մի մեծ բզեզ և, թրճմփ, իջնում գետնին և շտապ-շտապ
թաղանթաթևերը հավաքելով վերնաթևերիտակ՝ մոտենում է
մկան մարմնին: Դա մի գեղեցիկ բզեզ է. վերնաթևերը նա-
րընջագույն, վրանյերկու հատ ծուռումուռ գնացող սև շեր-
տերով, գլուխը մեծ՝ ուժեղ ծնոտներով և կարճ ու ծայրերին

մկան հոտը գրավում,
քաշում է բոլորին դեպի
այդտեղ: Մկան մարմնի
շուրջն առաջանում է մի
յեռուն կյանք:

Բայց այդ բոլորը
դեռ վոչինչ: Մեկ էլ
հանկարծ լսում ես մի
ուժեղ դռոց: Գալիս է

հաստացող բեխերով կամ բողկուկներով, կարճ վերնաթևերի պատճառով փորի ծայրը բաց և ապա հաստ ու ուժեղ վոտներով։

Փոքր ինչ անցած՝ լսվում է մի նոր դռոց, գալիս է յերկրորդ բզեզը, ապանույն ձևով գալիս են յերրորդը, չորրորդը... և բոլորն ել իջնելուց հետո շտապում են դեպի մկան մարմինը։ Մոտենալով մկան մարմինն՝ նրանք կանգ են առնում, դիտում նրա դիրքը զանազան կողմերից և ապա մտնում նրա տակը։ Մեկը մտնում է գլխի տակը, մյուսը՝ փորի, յերրորդը՝ կրծքի, չորրորդը՝ պոչի։ Շուտով մկան մարմինն սկսում է յերերալ, շարժվել։ Ինչպես յերևում է, այդ բզեզները հենվելով իրենց ուժեղ վոտների վրա՝ բարձրացնում են նրա մարմինն իրենց տափակ մեջքերի վրա և այդպիսով շարժում նրան։ Բայց նրանք շարունակ այնտեղ չեն մնում. քիչ անցած՝ մեկ-մեկ դուրս են գալիս, դիտում մկան մարմինը զանազան կողմերից, ապա մոտենալով՝ տրնտղում են նրա մազերը և կրկին մտնում իրենց տեղը։ Պարզ է, վոր նրանք այնտեղ ինչ վոր գործ են կատարում։ Յեվ իրավ, ուշադրությամբ դիտելով՝ նկատում ենք, վոր մկան մարմինը շուրջը հողը հեռոցհեռե բարձրանում է, իսկ մուկը, ընդհակառակը, ցած է իջնում։ Նշանակում է, նրանք քանդում են մկան տակ գտնվող հողը։ Վորոշ ժամանակից հետո մուկը բոլորովին ցած է իջնում և վերջն ել ծածկվում հողով։ Դիտելով այդ՝ այն տպավորությունն է ստացվում, թե մկան մարմինը խորասուզված է հողի մեջ, ճիշտ այնպես, ինչպես ծառ իրերը խորասուզվում են ջրի մեջ։

Բայց ինչպես են կատարում նրանք այդ աշխատանքը։ Այդպիսի աշխատանքի համար, հասկանալի չէ, վոր պետք է ունենալ մի շարք հարմարություններ, ամենից առաջ պետք է ունենալ քանդելու գործիք, նման մոտավորապես մեր բահերին։ Յեվ նրանք ունեն այդ հարմարությունները։ Նախ և առաջ ունեն նրանք հաստ ու ուժեղ վոտներ և շնոր-

հիվ այդ վոտների յե, վոր կարողանում են պահել մկան մարմնի ամբողջ ծանրությունն իրենց մեջքերի վրա և շարժել այս ու այն կողմը: Շարժելով մկան մարմինը այս ու այն կողմը՝ նրանք տալիս են նրան զանազանձ և ու դիրք: Այսպես, որինակ, այդ շարժումների միջոցով մկան մարմինն ընդունում է ամենափոքր չափը և մտնում փոքրիկ անցքի միջով: Այնուհետև յեթե դիտենք նրանց վոտները, կտեսնենք նրանց ծայրերին իսկական բահեր: Այս բահերով նրանք հողը թե քանդում են և թե դուրս ածում: Դուրս ածված հողը կամ ինքն իրեն և կամ հենց բզեզների վոտների շարժումներով ցած թափվելով՝ հետզհետե ծածկում է իր տակ մկան մարմինը: Այսպիսով շուտով մուկը թաղվում է, և նրա վրա առաջանում է մի փոքրիկ փափուկ ու ցածրիկ հողաթումբ: Ի՞նչ կատարվեց: Մի թաղում, իհարկե: Բայց ի՞նչու: Գուցե նրա համար, վոր մկան մարմինը չմնա գետնի յերեսին և իր գարշահոտությամբ ողբ չապականի: Անշուշտ վոչ: Այդ բզեզները, վորոնց այժմ կարող ենք անվանել դիաթաղներ, թաղումից անպայման պետք է վորևե ոգուտ ունենան: Բայց ի՞նչ:

Այս հարցին պատասխանելու համար, խոսք չկա, պետք է սպասել միքանի որ և ապա քանդելով գերեզմանը՝ տեսնել, թե մկան մարմինն ինչ փոփոխությունների յե յենթարկվել այնտեղ և ապա ի՞նչ են անում այնտեղ մեր դիաթաղները: Այս փորձը շատերն են կատարել և միշտ ել նկատել են հետևյալը: Հողի տակ մի խոռոչում ընկած է մկան մարմինը: Բայց բոլորովին մերկ վիճակում: Դիաթաղներն, ուրեմն, փետտել են նրա բոլոր մազերը և փետտել են վոչ թե ուտելու համար, վոչ, փետտած մազերը բոլորը թափված են այնտեղ՝ խոռոչի հատակին: Նշանակում է՝ մկան մարմնից վոչինչ չի պակասել, ասել է՝ մեր դիաթաղները վոչինչ չեն կերել: Բայց ո՞ւր են դիաթաղները: Դրանք ել այն-

տեղ են, մի անկյունում կուչ յեկած, բայց միայն յերկու հատ: Զարմանալին այն է, վոր միշտ ել հողի տակ, խոռոչում գտնվում են միայն յերկու հատ դիաթաղ: Պարզ է, վոր մյուս դիաթաղները, վորոնք մասնակցում եյին կենդանու թաղման աշխատանքներին, իրենց գործը վերջացնելուց հետո հեռացել են. և հեռացել են անշուշտ առանց վորևէ վարձատրութեան: Ինչպես յերևում է, նրանք գնացել են այլ մեռելներ թաղելու, մի տեղ մի սկյուռ, մի այլ տեղ՝ մի ոձ, մի յերրորդ տեղ ել՝ մի ծիտ, կաշաղակ կամ մի այլ թռչնակ: Բայց ո՞վքեր են խոռոչում մնացողները:

Մի եգ և մի արու, ուրիշ կերպ ասած, մի մայր և մի հայր: Յեվ մայրը մկան մերկ մարմնի զանազան մասերում սկսում է ձուլ ածել: Շուտով այդ ձվերից դուրս են գալիս փոքրիկ վորդեր, կամ թրթուռներ՝ սպիտակ ու կույր. դրանք հազիվ հազ են շարժվում և կարիք ել չունեն արագ շարժումների: Ծնողները նրանց համար հոգացել են ամեն ինչ՝ թե առատ սնունդ և թե ապահով վայր: Յեվ իսկապես, ուր վոր շարժում են նրանք իրենց գլուխը, հանդիպում են առատ սննդի: Յեվ այդ հասկանալի յե միանգամայն. նրանք գտնվում են մկան մարմնի վրա և կերակրվում են հենց նրանով: Բացի դրանից, վոչ վոք նրանց հանգիստը չի խռովում: Գետնի տակ, այնտեղ, վորտեղ նրանք են գտնվում, վոչ ճանճեր կան, վոչ մրջյուններ և վոչ ել ուրիշ բզեզներ: Դրանք բուլորն ել հեռացել են հենց այն ժամանակ, յերբ դիաթաղներն սկսել են իրենց աշխատանքը: Ունենալով առատ սնունդ, թրթուռներն արագ կերպով աճում-մեծանում են: Յերկու շաբաթվա ընթացքում հասնում են նրանք իրենց կատարյալ հասունութեան: Դրանից հետո թողնում են նրանք մկան մարմինը, վորից այժմ մնացել են միայն վոսկորները, և դանդաղ կերպով շարժելով իրենց չաղլիկ մարմինը՝ փոքր ինչ հեռանում են և ծակում հողը, մտնում մեջը և շինելով

մի փոքրիկ բնիկ, կծկվում են այնտեղ: Այժմ նրանք այլևս վոչ ուտում են և վոչ ել շարժվում: Թվում է, թե նրանք մեռած են և կամ հիվանդ: Բայց վոչ: Այդ դրուժյան մեջ նրանք սկսում են յենթարկվել մի շարք փոփոխությունների: Այսպես, որինակ, նրանց վրա առաջանում են յերկու զույգ թևեր, մի զույգը նրանցից թաղանթաթևեր են՝ թռչելու համար են, իսկ մյուսը՝ վերնաթևեր՝ ուժեղ ու պինդ, վորոնցով ծածկում ու պաշտպանում են նրանք իրենց նուրբ թաղանթաթևերը: Ապա յերեք զույգ վոտներ, մի զույգ բողկուկներ, աչքեր և այլն. մի խոսքով, այն բոլորը, ինչ վոր ունեն բզեզները: Յեվ իսկապես, այդ փոփոխություններից հետո թրթուռները դառնում են կատարյալ բզեզներ: Բզեզ դառնալուց հետո նրանք դուրս են գալիս հողի տակից և ուրախ ու անհոգ թռչում այս ու այն կողմ: Բայց յերբ վրա յեն հասնում ձմռան ցրտերը, նրանք հողը ծակում են, ներս մտնում և ձմեռային քուն մտնում այնտեղ: Գարնանային տաք որերին, ուրիշ բզեզների, ճանճերի և թրթուռների հետ նրանք ևս արթնանում են իրենց խոր քնից և դուրս գալիս հողի տակից:

Բայց այժմ նրանք այլևս այնպես անհոգ չեն, ինչպես աշնանն եյին: Այժմ նրանք մեծ գործ ունեն անելու. պետք է մտածել սերունդ առաջ բերելու մասին: Իսկ դրա համար, ինչպես տեսանք արդեն, պետք է ման գալ, մեռելներ գրտնել, թաղել այդ մեռելները և նրանց մարմնի մեջ ձվեր ածել: Բավականին ծանր ու մեծ աշխատանք: Բայց բզեզները կատարում են այդ աշխատանքը անտրտուն յ կերպով: Այդ աշխատանքի ժամանակ եգերին ոգնում են նաև արուները: Յեվ այդ կողմից նրանք բոլորովին չեն նմանում ճանճերին, միջատներին կամ հենց մյուս տեսակի բզեզներից շատերին, վորոնց արուները նոր սերնդի մասին միանգամայն չեն մտածում: Այդ կողմից աչքի յեն ընկնում մանավանդ մեղու-

ների արուեստները, վորոնց անուշը սերտ կերպով կապված է ծուլութեան ու ձրիակերութեան հետ:

Դիաթաղների մասին առաջները չափազանց շատ առասպելներ եյին պատմում: Այսպես, որինակ, ասում եյին, յերբ մեռելի տակ քար է լինում, այնպիսի բան, վոր քանդել չի կարելի, ապա դիաթաղները մեռելը քաշում, տանում են մի հարմար տեղ և թաղում այնտեղ: կամ յեթե մեռելը կախված է լինում մի փայտից, այն ժամանակ դիաթաղները քանդելով փայտի հիմքը՝ վայր են գցում փայտը, նրա հետ միասին և մեռելը և ապա թաղում վերջինս: Յեւ այլ սրանց նման շատ ու շատ բաներ: Բայց վոր գլխավորն է, այդ առասպելները պատմում եյին գիտնականները, այսինքն նրանք, վորոնք պարտավոր են ճիշտն ասելու: Իսկ ինչ վերաբերում է հասարակ մարդկանց, նրանք արդեն ինչեր ասես, վոր չեյին ասում ու պատմում դիաթաղների մասին: Այդ պատմութեաններին նայած, դիաթաղները մտածում ու դատում են այնպես, ինչպես մարդիկ, նույնիսկ շատ դեպքերում ել ավելի խելոք են վարվում ու հնարագիտութեան ցույց տալիս, քան մարդիկ:

Սալայն ֆրանսիացի նշանավոր գիտնական Փարրը, վոր իր յերկար կյանքն անց է կացրել փոքրիկ մրջյունների, ճանճերի, բզեզների, սարդերի և այլ սրանց նման պատիկ կենդանիների կյանքն ուսումնասիրելով՝ հաստատել է, վոր այդ բոլոր պատմութեանները դիաթաղների մասին վոչ այլ ինչ են, բայց յեթե հեքյաթներ: Այսպես, որինակ, Փարրը բազմաթիվ փորձերով հաստատել է, վոր յեթե մեռելի տակը քար է լինում, դիաթաղները այդ դեպքում ևս վարվում են ճիշտ այնպես, ինչպես յեթե այդտեղ փափուկ հող լիներ, և շարունակում են իրենց տպարդյուն աշխատանքն ամբողջ ժամերով: ճիշտ է, այդ աշխատանքի ժամանակ յերբեմն մեռելն ընկնում է և մի հարմար տեղ, բայց դա տեղի յե ու-

նենում բոլորովին պատահականորեն և վոչ թե նախագծված կերպով, վորովհետև պատահում են նաև դեպքեր, յերբ բոլորովին հակառակն է կատարվում, այսինքն մեռելը հարմար տեղից ընկնում է մի ավելի անհարմար տեղ: Կամ յերբ մեռելը կախված է լինում փայտից և այնպես, վոր կպչում է գետնին, դիաթաղներն սկսում են քանդել վոչ թե փայտի, այլ մեռելի տակի հողը: Այսպիսի դեպքերում ևս, յերբեմն պատահում է, վոր փայտն ընկնում է, բայց դա դարձյալ պատահականորեն է տեղի ունենում: Նշանակում է, դիաթաղների աշխատանքի ժամանակ խելք, հնարագիտություն, մտածողություն ու այլ սրանց նման բաներ բոլորովին դեր չեն կատարում: Նրանք աշխատում են միշտ միակերպ, առանց վորևէ ուշադրություն դարձնելու ժամանակի և հանգամանքների վրա, ուրիշ կերպ ասած նրանք աշխատում են բնագդորեն:

Մտածելով են կատարում իրենց աշխատանքը, թե առանց մտածողության, կամ բնագդաբար, այդ մի կողմ դրնենք. դրանով դիաթաղները մեր աչքում չեն կարող ընկնել: Հենց այն, վոր նրանք այնքան մեծ հոգատարություն են ցույց տալիս դեպի իրենց նոր սերունդը, բավական է, վոր մենք չարհամարհենք նրանց: Սակայն կա մի հանգամանք, վոր նրանց շնորհակալության արժանի յե դարձնում: Այդ այն է, վոր նրանք գետնի յերեսը մաքրում են մեռելներից կամ դիակներից: Նրանք վարվում են ճիշտ այնպես, ինչպես, այսպես կոչվող սանիտարները, վորոնք գյուղերում կամ քաղաքներում հսկում են մաքրության վրա և յեթե նրկատում են այս ու այն տեղ ընկած դիակներ, որինակ, սատկած շուն, կատու, հավ և այլն, ապա իսկույն հեռացնել և կամ թաղել են տալիս, վորովհետև դիակները ընկած մնալով հետզհետե նեխվում են և սարսափելի գարշահոտություն տարածում իրենց շուրջը: Հաճախ այդպիսի դիակ-

ների պատճառով առաջանում են տեսակ-տեսակ հիվանդու-
թյուններ, վորոնք բազմաթիվ գոհեր են տանում:

Բնության մեջ ևս կան այդպիսի սանիտարներ և դրանց
թիվը բավականին շատ է: Այդպիսի սանիտարներ են՝ արջ,
բորենին, տեսակ-տեսակ գիշատիչ թռչուններն, որինակ,
անգղները, ագռավները և այլն: Դրանք բոլորը դիակների
հոտն զգալով՝ գալիս են յերբեմն ամենահեռու տեղերից և
ուտելով՝ մաքրում են գետնի յերեսը: Ահա այդ սանիտար-
ների կողքին մի համեստ, բայց և կարևոր տեղ են բռնում
մեր գիսթաղները: Յերբ դիակներն աննկատ են մնում մեծ
սանիտարներից, այն ժամանակ սանիտարական գործն ամ-
բողջովին ծանրանում է դիսթաղների վրա և սրանք կատա-
րում են այդ գործը մեծ յեռանդով ու ճարպիկությամբ:

Այս փոքրիկ, բայց և ոգտակար սանիտարներով հարուստ
է և մեր յերկիրը: Մեզ մոտ նարնջագույն վերնաթևեր ու-
նեցողների կողքին պատահում են նաև բոլորովին սև վեր-
նաթևեր ունեցողներ ել, մի բան, վոր մինչև այժմ այլ յեր-
կրներում դեռևս չի տեսնված:

Այսուհետև, յերբ դաշտերում, մարգագետիններում և
կամ անտառներում զբոսնելու ժամանակ հանդիպեք փոք-
րիկ կենդանիների դիակների, ապա առանձին ուշադրու-
թյուն դարձրեք նրանց վրա, վորովհետև շատ հավանական
է, վոր նրանց տակ տեսնեք այդ փոքրիկ սանիտարներին:

ԴԵՐՁԱԿՆԵՐԸ

Կար ժամանակ, յերբ մարդ չգիտեր, թե ինչ բան է ասեղն ու թելը և կամ կարած շորը: Խիստ ցրտերից պաշտպանվելու համար նա շատ-շատ մի կենդանու մորթի յեր գրցում վրան կամ փաթաթվում մեջը: Բայց այդ մորթին պաշտպանում եր նրա մարմնի միայն մի յերեսը, մեջքը. թե առջևի մասն ինչպես պիտի պաշտպաներ, այդ դեռ չըգիտեր: Բավական ժամանակ անցած, նա հնարը գտնում է. վերցնում է յերկու մորթի, մեկը գցում է մեջքի վրա, մյուսը՝ կրծքին և կապում նրանց ծայրերը միմյանց հետ թե վերևում և թե ներքևում: Յեվ դա շատ մեծ գյուտ եր այն ժամանակվա մարդու համար:

Այդպես ելին ապրում մեր հեռավոր պապերը: Այդպես է ապրում այսօր ել վայրենի մարդկանց մի մասը: Կարի մասին, ուրեմն, դեռ վոչ մի հասկացողություն:

Սակայն այն, ինչ վոր մարդիկ չգիտեյին և կամ չգիտեն նույնիսկ այսօր վորոշ տեղերում, գիտեյին միջանի տեսակի թռչուններ, վորոնք հազարավոր տարիներ շարունակ դերձակությամբ են պարապել և դեռ պարապում են այսօր: Այդ թռչունները կոչվում են դերձակներ. մի վերին աստիճանի հարմար անուն:

Դերձակներն ապրում են հեռավոր Հնդկաստանում, Չինաստանում և նրանց մոտ գտնվող յերկրներում և միշտ

այնպիսի տեղերում, ուր ծառեր կան: Դրանք փոքրիկ թըռ-
չուններ են, գեղեցիկ գույնզգույն փետուրներով, ապրում
են գուլգերով կամ փոքրիկ ընտանիքներով և կերակրվում
են մրջյուններով, միջատներով, թրթուռներով: Մարդկանցից
հեռու չեն փախչում, հաճախ բնակություն են հաստատում
մարդկանց տների մոտ, այգիներում: Աշխույժ և ժիր թըռ-
չուններ են դերձակները. նրանց կարելի յե տեսնել շարու-
նակ գետնի կամ ծառերի վրա մի տեղից մյուսը ցատկելիս:
Բայց տեսնենք, թե նրանք ինչպես են կաշում: Յերբ
պետք ե ձվեր ածել, դերձակներն սկսում են բներ շինել
կամ, ավելի լավ ե ասել, բներ կարել: Յեվ այդ ահա թե
ինչպես: Գտնում են մի միջահասակ ծառ և ընտրում են
նրա ներքևի ճյուղերի վրա մի մեծ, փարթամ տերև և հենց
այդ տերևից ել կարում են իրենց բունը: Կտուցի և յերկար
ու ուժեղ վոտների միջոցով տերևի յեզրերը մոտեցնում են
իրար այնպես, վոր տերևից ստացվում ե մի ձագար և ապա
սկսում են կարել նրա յեզրերը միմյանց հետ: Դրա համար
նրանք տերևի յեզրերի վրա կտուցով շինում են նախ փոք-
րիկ անցքեր: Հետո թել են գտնում և սրա մի ծայրը անց
կացնում տերևի ներքևի անցքերից մեկի միջով: Վորպեսզի
այս թելն անցքից կրկին դուրս չգա, նրա ծայրին հանգույց
են շինում: Այնուհետև թելի մյուս ծայրն անց են կացնում
տերևի մյուս յեզրի ներքևի անցքով: Յեթե թելը կարճ ե,
ապա հենց այդտեղ ել հանգույց են շինում: Դրանից հետո
վերցնում են մի նոր թել և ճիշտ նույն ձևով սկսած կարը
շարունակում: Այդպես կարը հասցնում են մինչև տերևի
ծայրը: Բնի պատերը պատրաստ են արդեն: Յեթե մի տե-
րևից հնարավոր չի բուն շինել, այն ժամանակ մոտեցնում
են յերկու տերև և նրանց յեզրերը կարում միմյանց հետ:
Յերբեմն ել կարում են միմյանց հետ յերեք հատ տերև:
Յեվ այդ ահա թե ինչու: Տերևն իր սնունդն ստանում ե կո-

Թի միջոցով. յեթե այդ կոթը վնասվի, ուրեմն, տերևն այլևս չի կարող սնունդ ստանալ. իսկ սրա հետևանքն այն կլինի, վոր տերևը կսկսի թառամել, չորանալ: Կչորանա նաև կոթը և մի գեղեցիկ որ կպոկվի ճյուղից և տերևը դերձակի բնի

Դերձակն ու իր կարած բունը

հետ միասին կընկնի գետնին: Կա մի ուրիշ պատճառ ևս: Յերբ տերևն անվնաս է մնում, պահպանում է իր կանաչ գույնը: Իսկ դա մեծ նշանակութուն ունի: Չէ վոր այդ ժամանակ բնի պատերը կազմող տերևն իր գույնով չի գա-

նազանվի սովորական տերևներինց, ուրեմն և աննկատելի կմնա
թշնամիների աչքինց:

Յերբ բունը պատրաստ է, դերձակը նրա մեջ ձվերի և
ձագուկների համար շինում է փափուկ տեղ: Դրա համար
նա այս ու այն կողմն է ընկնում և հավաքում, բերում գա-
նազան տեսակ փափուկ իրեր. այսպես, որինակ, կենդանինե-
րի բրդինց պոկված մազիկներ, թռչունների փափուկ փետուր-
ներ, ծառերի վրա գտնված թեթև ու քնքուշ մազագուկներ
և այլն: Դրանից հետո դերձակը ձու յե ածում և թուխս
նստում: Վորոշ ժամանակից հետո ձվերինց դուրս են գալիս
փոքրիկ ձագուկներ: Մայրը, նույնպես և հայրը նրանց սկը-
սում են կերակրել մեծ խնամքով. սկզբում միայն քնքուշ
ու փափուկ թրթուռներով, իսկ հետո արդեն գանազան տե-
սակի միջատներով: Ձագուկները շուտով միանում են, բնա-
վորվում և դուրս գալիս իրենց բնին: Յերբ ձու ածելու ժա-
մանակը գալիս է, նրանք իրենց մոր պես սկսում են բուն
շինել: Յեվ վարպետության կողմից նրանցից վոշ մեկը յետ
չի մնում մորից, թեպետ վոշ վոք նրանց կարել չի սովո-
րեցրել: Ավելին, նրանցից և վոշ մեկը չի յել տեսել, թե դեր-
ձակներն ինչպես են կարում: Այդպես, ուրեմն, նրանք վար-
պետներ են ի ծնե, ի բնե:

Այժմ տեսնենք, թե դերձակները վորտեղից են գտնում
իրենց բնի համար հարկավոր թելը: Խոտերի և գանազան
բույսերի տերևների կամ ցողունների մեջ լինում են թելիկ-
ներ ու ջղեր: Ահա դերձակներն ոգտվում են հենց դրանցից:
Նրանք իրենց սուր կտուցով ճեղքում են տերևն ու ցողունը
և նրանց միջից դուրս քաշում թելը կամ ջղը: Յերբեմն ել
բամբականման նյութերից դերձակները կտուցի և վոտնե-
րի միջոցով իրենք են թել հյուսում: Ճեշտ է, այդ թելը
գեղեցիկ տեսք չի ունենում, բայց տեսքն այդտեղ առանձին
նշանակութուն չունի. հարկավոր է, վոր նա ունենա վորոշ

ամբողջուն: Յեւ չնա ունի այդ ամբողջունը, բացի դրանից, նա սեփական աշխատանքի արդյունք է և հենց դրա համար էլ գնահատելի յէ: Յեթե դերձակներն այս ու այն տեղ ընկած թուկի կտորներ են գտնում, նրանցից էլ են թել դուրս քաշում և բանեցնում: Շատ անգամ դերձակների բերաների մեջ գտել են նաև բամբակի թելեր: Այդ թելերը դերձակները հանել են զանազան փալաւներից, վոր մարդիկ իբրև անպետք նյութեր դուրս են նետել:

Այս բոլորը ցույց են տալիս, վոր դերձակների համար բոլորովին միևնույն է, թե թելը վորտեղից է և ինչ նյութից է շինված. բավական է, վոր նա ամուր լինի, ուրիշ վորչինչ:

Դերձակներն իրենց կտցով և վոտներով շատ վարժ ու վարպետ կերպով կարողանում են թելը շարժել այս ու այն կողմը: Պատմում են, վոր մի ճանապարհորդ ցանկանալով վողջ-վողջ բռնել դերձակին՝ թելերից մի ողակ է շինում և կախում նրա բնի վրա: Դերձակը վերադառնալով՝ նկատում է ողակը. վերջինս նրան անհանգստացնում է, և նա սկսում է կտուցով քանդել ողակի հանգույցը: Քիչ անցած՝ ողակի թելը բացվում է: Այնուհետև դերձակը բաց է անում ամբողջ թելը և դեն գցում:

Դերձակները տեսակներ շատ ունեն: Կան տեսակներ, վորոնց մարիներն են միայն դերձակութամբ պարապում, արուներն այդ արհեստը չգիտեն: Նշանակում է, այդ տեսակների մեջ կան միայն դերձակուհիներ, բայց վոչ դերձակներ: Սակայն կան տեսակներ էլ, վորոնց բունը շինում են գլխավորապես արուները: Այդտեղ էլ, ուրեմն, գործ կատարողները դերձակներ են: Յերբ ձու ածելու ժամանակը գալիս է, դերձակն սկսում է բուն կարել և հենց վոր բնի ներքևի մասը կարում է և մեջը փափուկ տեղ շինում, մարին այնտեղ ձու յե ածում և թուխս նստում: Այնուհետև դերձակը շա-

րունակում ե իր գործը: Շատ անգամ պատահում ե, վոր
կարը վերջացնելու ժամանակ ձվերից դուրս են գալիս ձա-
գուկները: Դերձակների այս տեսակներն արդեն ապրում են
վոչ թե Հնդկաստանում ու Չինաստանում, այլ Յեվրոսայում
և Աֆրիկայում:

Կասկած չկա, վոր աշխարհում առաջին դերձակները
կամ կար անողները յեղել են հենց այդ թռչունները: Յեվ
ո՞վ գիտե, գուցե մարդիկ հենց դրանցից են սովորել դեր-
ձակութունը: Յեթե այդպես ե, ուրեմն կարող ենք ասել,
վոր աշակերտները շատ են առաջ անցել իրենց ուսուցիչնե-
րից: Յեվ իսկապես, մինչդեռ վերջիններս այսոր ել դեռ
շարունակում են կարել իրենց հին ձևով, մարդիկ հնարել
են արդեն կարի զանազան տեսակներ, յեղանակներ, գործիք-
ներ և մեքենաներ: Այդպես ե աշխարհը. մեկը տալիս ե
միտքը, գաղափարը, իսկ մյուսը զարգացնում ե ու կատա-
րելագործում:

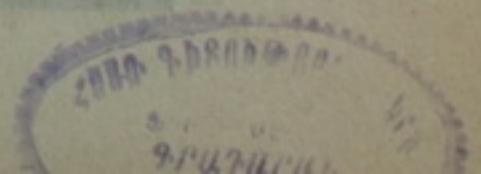
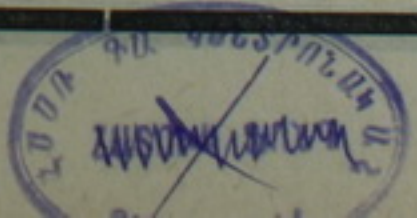

ՁԵՎՈՂՆԵՐԸ

Շոր պատրաստելու ժամանակ նախ և առաջ ձևում են և ապա կարում, և հայտնի յե ամենքին, վոր ձևելն ավելի դժվար գործ է, քան կարելը: Յեվ իրոք, ով վոր գիտե ասեղ բանեցնել, նա կարող է և կարել, չենք ասում լավ, բայց այնքան, վոր կարելի յե տանելի համարել: Այդպես չե ձեվելը: Ձև անելու համար հարկավոր է յերկար ժամանակ սովորել: Յեվ իզուր չե, վոր դերձակների արհեստանոցներում ամենալավ վարպետներն են միայն ձև անում: Ձևն ահագին նշանակութուն ունի: Վատ ձևած շորն ինչքան էլ լավ կարելու լինես, միևնույն է, անշնորհք բան պետք է լինի: Ձեվելու համար վարպետներն ունեն մի շարք գործիքներ, որինակ, սանտիմետր, կամ մի այլ չափ, մկրատ, քանոն, կարկին և այլն: Առանց այս գործիքների ամենալավ ձև անող վարպետն անգան չի կարող վոչինչ անել: Սակայն կան մի շարք միջատներ, վորոնք իրաշալի ձև են անում, այն ևս առանց վորևե գործիքի, նույնիսկ առանց մկրատի:

Այդ ձև անող միջատները կոչվում են ձևողներ. սրանց մեջ ամենանշանավոր տեղը բռնում է տերե-կտրիչ մեղուն: Տեսնենք, թե նա ինչու համար է ձև անում: Սովորական մեղունները, ինչպես գիտենք, խորիսխ են պատրաստում, վոր բաղկացած է լինում վեցանկյունի բջիջներից: Այդ բջիջների մեջ մայր մեղուն ձվեր է ածում, վորոնցից դուրս են գալիս փոքրիկ թրթուռներ: Մեղուններն այդ փոքրիկ թրթուռներին կերակրելու համար բջիջների մեջ ածում են թե մեղր և թե ծաղկափոշի և թրթուռներն ազահորեն կերակրվելով այդ նյութերով՝ արագ կերպով աճում, մեծանում են: Ձևող մեղուն չգիտե խորիսխ պատրաստել, բայց նրա թըր-

65191
A 16159
5656
5656

թուռներն ևս կերակրվում են մեղրով. նշանակում է, մեղրի համար պետք է նա խորիսխի նման վորևե բան պատրաստի: Յեվ նա տերևի փոքրիկ կտորներից պատրաստում է մատնոցի նման փոքրիկ անոթներ: Ահա հենց այդ անոթները պատ-

րաստելու համար է նա ձև անում: Նա կտրտում է տերևներից տարբեր մեծության ձրված և կլոր կտորներ և այդ կտորները շարում իրար կողքի այնպես, վոր ստացվում են գեղեցիկ բնիկներ: Այս բնիկները շինում է նա կամ հողի մեջ և կամ ծառերի բնիկների մեջ: Սակայն նա վոչ մի հարմարություն չունի վոչ հողը փորելու և վոչ

Ձևվողներն ու հողի մեջ շինած նրանց մատնոցաձուլ բջիջները ել ծառի բունը ծակելու, դրա համար ել ստիպված է բա-

վականանալու պատրաստի անցքերով: Այսպիսի անցքեր շատ
կան թե հողի և թե ծառերի բնի մեջ, հարկավոր է միայն
վորոնել: Հողի մեջ անցքեր են փորում կարմիր անձրևորդ-
ները, վորոնք սովորաբար անձրևներից հետո դուրս են գա-
լիս գետնի յերեսը, իսկ ծառի մեջ՝ այն միջատները, վորոնք
կերակրվում են փայտանյութով: Ահա ձևողները գտնում են հենց
դրանց շինած անցքերը, բայց կան և այնպիսի ձևողներ, վորոնք
իրենց բնիկները պատրաստում են պատերի մեջ յեղած փոք-
րիկ ու նեղլիկ անցքերի մեջ: Անցքը գտնելուց հետո ձևող
մեղուն անմիջապես գործի յե անցնում: Ամենից առաջ նա
փակում է անցքի ներքևի ծայրը: Դրա համար ևս նա կտրու-
տում է տերևներից փոքրիկ կտորներ: Սակայն այս կտոր-
ները վորոշ ձև ու մեծութուն չեն ունենում: Յեվ կարիք
ել չկա, վոր դրանք վորոշ ձև ու մեծութուն ունենան. չե՞
վոր միակ նպատակն այդտեղ այն է, վոր անցքը փակվի:
Անցքն ամուր փակելուց հետո ձևող մեղուն սկսում է շինել
բնիկը: Այս բնիկի համար արդեն կտրտում է նա տերևներից
ձվաձև կտորներ, բայց բոլորն էլ միևնույն մեծության: Կը-
տորները շարում է իրար կողք-կողքի այնպես, վոր մեկի յեզ-
րը ծածկի մյուսի յեզրը. այդ ձևով անցքի ներսում ա-
ռաջ է բերում նա մի գլան: Այնուհետև կտորների ներքևի
ծայրերն ուղղում է և շինում բնիկի հատակը:

Այժմ պետք է բնիկի ներսը պատել նման կտորների մի
նոր շերտով ևս, վորովհետև կտորները մի շերտի մեջ
հեշտությամբ կարող են մեկը մյուսից հեռանալ և, բացի
դրանից, մեղրը կարող է նրանց արանքով դուրս ծորել, թե-
պետ մեղուն ամեն կերպ աշխատել է կտորները շարել այն-
պես, վոր նրանց արանքում բաց տարածություն չմնա: Այս
յերկրորդ նոր շերտը ևս շինում է նա ձվաձև կտորներից,
բայց այս կտորներն ավելի փոքր են լինում, քան առաջին
շերտի կտորները: Յեվ այդ միանգամայն հասկանալի յե. չե՞

վոր առաջին շերտը շինելուց հետո անցքն ավելի նեղացել է և մեծ կտորներն այդտեղ այլևս չեն կարող տեղավորվել: Այդ շերտը շինելուց հետո բնիկն արդեն պատրաստ է: Այնուհետև մեղուն լցնում է բնիկը մեղրով և մեջը մի հատ ձու ածում: Այժմ պիտի բնիկը կամ, ավելի ճիշտ ասած, մատնոցաձև բջիջը ծածկել: Այդ ծածկը ևս նա շինում է տերևների կտորներից: Բայց ծածկի համար նա կտրտում է վոչ թե ձվաձև, այլ կլոր կտորներ: Կտրելով 4, 5, յերբեմն ել մինչև տասը հատ կլոր կտորներ, դնում է նա մատնոցաձև բջիջի բերանում և պինդ ճնշում: Ճնշման տակ նրանք ամուր կերպով նստում են իրար վրա և լավ ծածկում բջիջի բերանը: Սովորաբար այդ խուփը փոքր ինչ վերևի կողմից փոս ընկած է լինում, սակայն փոս լինելով՝ յերբեք նա չի կպչում մեղրին: Յեվ այդ ահա թե ինչու: Ինչպես տեսանք, բջիջը պատրաստում է նա յերկու շարք կտորներից և ներսի շարքը շինում է ավելի փոքր կտորներից, քան դրսինը. դրա համար ել ներսի շարքի կտորների ծայրերն ավելի ցածր են, քան դրսի կտորներինը և յերբ բջիջի բերանին դրած կլոր տերևները ճնշում է մեղուն, այդ կտորները գնում դեմ են ընկնում ներսի շարքի կտորների ծայրերին և այլևս առաջ չեն գնում: Այդպիսով բջիջի բերանը ծածկվում է մի ամուր խրցանով: Այժմ բջիջի մեջ գտնվող ձվիկից դուրս յեկող թրթրուռն արդեն ամեն կողմից ապահովված է. նա դրսից պաշտպանված է բջիջի պատերով և, բացի դրանից, ունի առատ սնունդ: Ուտելով այդ սնունդը՝ առատ կերպով աճում մեծանում է բջիջի մեջ և կատարյալ հասունության հասնելուց հետո հարսնյակ է դառնում և ապա կերպարանափոխվելով՝ մեղու դարձած դուրս է գալիս:

Սակայն ձևող մեղուն մի հատ բջիջ պատրաստելով չի բավականանում. նա պատրաստում է սովորաբար 6-7 նման բջիջներ. կան և այնպիսիները, վորոնք պատրաստում են 17

-18 հատ բջիջներ: Հարց եւ առաջանում՝ ինչքան կտոր պետք եւ ձևի մեր մեղուն այդքան բջիջներ պատրաստելու համար: Մի գիտնական կատարել եւ այդ հաշիվը: Նա վերցրել եւ յերկու հատ բջիջ և քանդելով նրա բոլոր մասերը՝ գտել եւ, վոր նը-բանք բաղկացած են 83 կտորներից, վորոնցից 65 հատը ձը-վածեւ, 18-ը կլոր: Նշանակում եւ, յեթե մեղուն պատրաստի 18 բջիջ, պետք եւ գործածի այդ հաշվով մոտ 700 կտոր: Բայց բացի բջիջներ պատրաստելուց, մեղուն, ինչպես տե-սանք, ծածկում եւ նաև անցքի ներքին ծայրը, ուրեմն դրա համար ևս անհրաժեշտ են տերևների կտորներ: Նույն գիտնա-կանը հաշվել եւ, վոր այդ նպատակի համար մեղուն պետք եւ գործ ածի մոտավորապես 300 կտոր: Ասել եւ, ձևող մեղուն բջիջներ շինելու համար գործ եւ ածում ընդհանուր առմամբ մոտ 1000 կտոր:

Շատ հեշտ եւ ասել հազար կտոր, բայց պետք եւ իմանալ, վոր ամեն մի կտոր կապված եւ ահագին աշխատանքի հետ: Յեւ պետք եւ իմանալ նաև, վոր մեղուն այդ աշխատանքը կատարելու համար ուրիշ բան չունի, բացի ծնոտները:

Արագ ու ճարպիկ կերպով են աշխատում նրա ծնոտները և ցանկալի կտորը պատրաստվում եւ շատ շուտով, սակայն կա մի հանգամանք, վոր ամենքին դարմանք եւ պատճառում. այդ այն եւ, վոր կտորներից յուրաքանչյուրն ունենում եւ վորոշ ձև և մեծութուն: Ուրեմն, ամեն մի կտոր կտրելիս պետք եւ մեղուն ուշադրութուն դարձնել և կտորի ձևի ու մեծու-թյան վրա: Նրա կտրած կլոր կտորները վոչ մի պակասու-թյուն չունեն, կարծես կարկինով չափած, ձևած լինեն: Կանոնավոր կլորութուն ունենալուց զատ, այդ կտորները բոլորն եւ ունեն նույն մեծութունը: Յեթե ձեզ պատվիրեն թղթից կլոր կտորներ կտրել և տան ձեզ դրա համար միայն մկրատ, պարզ եւ, վոր հազիվ թե կարողանաք պատվերը ճըշ-տությամբ կատարել. ձեր կտրած կլոր կտորները կունենան

անպայման այս ու այն ծուռուժուռ մասերը: Բացի դրանից, կտորներին մեկը մեծ կլինի, մյուսը փոքր: Հավասար կտորներ կտրելու համար կպահանջեք անշուշտ դուք կարկին: Բայց տեսեք, վոր մեղուն առանց կարկինի, նույնպես և առանց մկրատի - կտրում ե միանգամայն կտր և իրար հավասար կտորներ:

Նրա կտրած կտոր կտորներն ունեն ճիշտ անցքի բերանի մեծութունը: Յեթե ձեզ ցույց տան մի կճուճ և ապա վերջինս հեռացնելուց հետո ասեն, թե կտրեցեք խավաբարտից նրա բերանի համար մի կափարիչ, բայց այնպես, վոր նա ուղիղ կճուճի բերանի չափ լինի, դուք անկասկած շատ կդժվարանաք, և ձեր կտրած կափարիչը կկուճի բերանի համեմատությամբ կամ մեծ կլինի կամ փոքր, մինչդեռ մեր մեղուն բլի՛լի բերանը ծածկելու համար կտրում ե միանգամայն համապատասխան մեծութուն ունեցող կտորներ: Յե՛վ վոր գլխավորն յե, այդ աշխատանքը կատարում ե նա առանց բլի՛լի բերանը տեսնելու: Ինչպե՛ս, կհարցնեք դուք:— Շատ պարզ կերպով: Նա իր բլի՛լները շինում ե կամ հողի մեջ, կամ պատի ճեղքերում և կամ կեղևի տակ. մի խոսքով, այնպիսի տեղերում, ուր արևի ճառագայթներ չեն թափանցում, ասել ե, ուր կատարելապես մութ ե. հասկանալի յե, վոր այդ մթության մեջ նա վոչինչ չի կարող տեսնել: Բայց ինչպես վոր նա մկրատի և կարկինի կարիք չի զգում, այնպես և կարիք չունի անցքի բերանը լավ զննելու: Առանց դրան եք մեր վարպետը ձևում ե հարմար կտորներ:

Յե՛վ այդ աշխատանքը կատարում ե նա արագությամբ ու առանց յերկար ու բարակ մտածելու: Յե՛վ մտածելու համար նա բնավ ժամանակ ել չունի: Չե՛ վոր պետք ե հարյուրավոր այսպիսի կտորներ կտրի, ապա տեղափոխի այդ կտորները անցքը, այնտեղ նրանց նպատակահարմար կերպով դասավորի: Հաճախ կտորները կտրում ե նա միջանի հա-

ըյուր քայլ հեռավորութեան վրա, ուրեմն, ինչքան պետք է նա դես ու դեն գնաւ ճիշտ է, նա թևեր ունի, բայց թռչելն էլ աշխատանք է պահանջում:

Այդ դեռ բավական չէ. բջիջները շինելուց հետո պետք է լցնի նրանց մեղրով, վոր նույնպես մի ծանր աշխատանք է: Մեղրը հավաքում է նա ծաղիկներից. ամեն մի ծաղկի մեջ գտնվում է չնչին քանակութեամբ մեղրահյութ: Այդ մեղրահյութը ծծում է նա և ապա արագ կերպով տանում և թափում շինած բջիջների մեջ: Վերջիններս լցնելու համար միայն հարյուրավոր ու հազարավոր անգամ այցելում է ծաղիկները և կրկին վերադառնում:

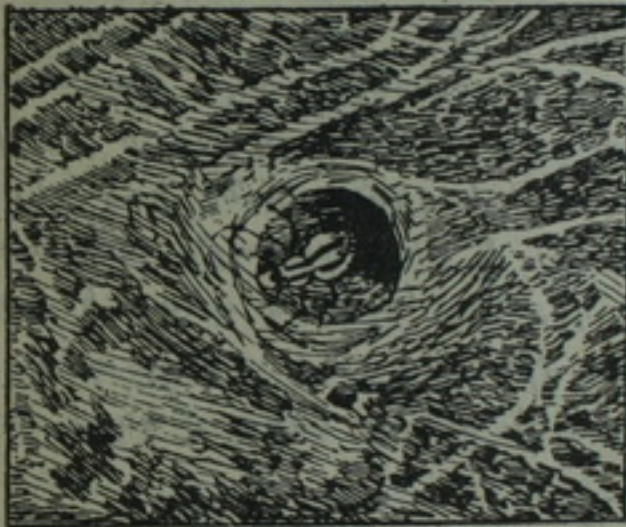
Յեւ այդ բոլորը կատարում է մեղուն իր կարճատև կյանքում, վոր տևում է ընդամենը մի քանի շաբաթ:

Յեթե դուք այսուհետև վարդի, յասամանի կամ շեփորուկի և կամ այլ թփի ու ծառի տերևների վրա տեսնեք կլոր ու ձվաձև կտրվածքներ, իմացած յեղեք, վոր դրանք բոլորը մեր ժրաջան ձևողների ծնոտների արդյունքն են:

ՋՈՒԼԶԱԿՆԵՐԸ

Մի ճանապարհորդ լճակի մոտ նստած ժամանակ նկատում ե մի շափազանց զարմանալի յերևույթ—ավազով ծածկըված գետնի վրա հանկարծ բացվում ե մի փոքրիկ դռնակ և տակից դուրս ե գալիս մի բավական մեծ սարդ և վերջինս դուրս ե գալիս թե չե, դռնակն ինքն իրեն նորից փակվում ե: Ճանապարհորդը զարմացած տեղից վեր ե կենում և ուզում ե բռնել գետնի տակից այդպես խորհրդավոր կերպով դուրս յեկող սարդին: Սակայն սարդը նկատելով ճանապարհորդի շարժումը՝ իսկույն յետ ե դառնում և վոտիկներով բանալով դռնակը՝ թագնվում ե բնի մեջ: Սարդի այդ քայլն ել ավելի յե զարմացնում ճանապարհորդին և սա վրճում ե անպատճառ բռնել նրան: Մոտենում ե բնին և ըսկըսում ե վորոնել դռնակը: Վոչինչ չի յերևում: Յերկար վորոնելուց հետո վերջապես գտնում ե դռնակը. հանում ե դռնակը և ցանկանում ե նրա սուր բերանով դռնակը բարձրացնել: Փոքր ինչ բարձրացնելուց հետո դռնակը դուրս ե պրծնում, և դռնակը զսպանակավոր դռան նման նորից փակվում ե ինքն իրեն: Ճանապարհորդի զարմանքն ել ավելի յե մեծանում և վախենալով, վոր դռնակով կարող ե վնասել դռնակը, մի կողմն ե գնում դռնակը և սկսում ե բռնը փորել կողքից: Շուտով բացվում ե բնի մի կողմը: Սարդը սարսափահար յեղած՝ բարձրանում ե բնի վերևի մասը և կըս-

չում այնտեղ դռնակին: Այժմ ճանապարհորդը նորից դիմում է դռնակի ոգնության. սրանով նա նորից աշխատում է դռնակը բանալ, բայց այդ նրան չի հաջողվում, վորովհետև դռնակը կարծես միանգամայն ամուր կերպով միացել էր բնի պատերին: Այդ ժամանակ հանում է նա գրիչը և սրածայրի սուր մասով աշխատում վերևից դռնակը բանալ, իսկ ներքևից էլ սկսում է դռնակով բուռն կեսից կտրել: Սարդը

Սարդի բուռնը, վորի մի կողմը բացված է

տեսնելով, վոր այլևս բնի մեջ չի կարող թագնրվել, անմիջապես թողնում է բուռնը և փախչում: Ճանապարհորդն էլ հենց դրան էր սպասում. իսկույն բռնում է նրան և գցում իր արկղի մեջ, վորի վերևի յերեսի վրա կային ողափոխության համար բազմաթիվ մանրիկ ծակոտիներ:

Սարդը բռնելուց հետո ճանապարհորդն սկսում է ծանոթանալ նրա բնի հետ: Դա մի անցք էր, կլոր բացվածքով և մոտ մի քառորդ արշին յերկարությամբ: Բայց հետաքրքրականն այդ անցքը չէր, այլ նրա պատերը և մանավանդ դռնակը:

Անցքի պատերը ծածկված էին հաստ պաստառով: Այս պաստառը բաղկացած էր մի ամուր գործվածքից, վոր հյուսում է ինքը սարդը: Հայտնի չե, վոր սարդերն իրենց մարմնի յետևի մասում, վորի ծայրին, ունեն փոքրիկ գեղձեր, վորոնցից դուրս է գալիս մի հեղուկ, վոր ողի մեջ անմիջապես պնդանում, թել է դառնում: Մեզ մոտ ապրող սարդերը հենց

այդ թելից են հյուսուում իրենց վոստայնը: Ահա այդ թելից
ե հյուսուում և մեր սարդն իր բնի պաստառը: Այս պաստառը
գործելու համար նա անթիվ, անհամար պտույտներ ե գոր-
ծում բնի մեջ, վերևից ներքև և աջից ձախ: Նա թելերն անց
ե կացնում իրար շատ մոտիկ, ճիշտ այնպես, ինչպես ջուլ-
հակներն են անում գործվածքներ պատրաստելու ժամանակ:
Վորպեսզի այդ գործվածքը հարկավոր ամրությունն ունենա
և պաշտպանի բունը զանազան վտանգներից, որինակ, փըլ-
վածքներից, ջրից և այլն, նա մի շերտով չի բավականանում
և շինում ե յերկրորդ, յերրորդ շերտը. վերջն ստացվում ե
մի բավական հաստ և ամուր գործվածք, վոր պաստառի
ձևով պատում ե բնի պատերը: Այդ գործվածքի հողին
դարձած յերեսը կոշտ ե, անհարթ և դեղնավուն, իսկ ներսի
յերեսը՝ կոկիկ, հարթ, քնքույշ և միանգամայն սպիտակ:
Յեվ այդ հասկանալի յե. չե՞ վոր նրա վրայով պետք ե սար-
դը վեր ու վար անի բնի մեջ, մինչդեռ դրսի յերեսը պետք ե
կոշտ լինի, վորպեսզի պաստառն ամուր կերպով կպչի հողի
պատերին:

Այժմ դառնանք դռնակին. սա նույնպես մի գործվածք
ե, բայց շատ ավելի հաստ ու ամուր, քան պաստառը: Դրո-
նակի համար նա սովորականից ավելի պինդ թել ե բանե-
ցընում և, բացի դրանից, գործվածքի շերտերի արանքում
շինում ե ավազի մանրիկ հատիկներից բարակ շերտեր:
Յեվ այդ ահա թե ինչպես: Միքանի շերտ գործելուց հետո
հավաքում ե փոքրիկ ավազահատիկներ և սրանց շարելով
իրար կողք - կողքի՝ պատրաստում ե գործվածքի վրա
մի բարակ ավազաշերտ: Դրանից հետո նա նորից սկսում ե
հյուսվածք գործել և ծածկել այդ ավազաշերտը: Այնուհետև
ավազահատիկներով ծածկում ե և այդ գործվածքը. այսպես
շարունակում ե նա այնքան, մենչև վոր ստացվում ե մի
հաստ և բավականին ամուր ու ծանր դռնակ: Այս դռնակի

մի կողմը առաձգական հյուսվածքով միացնում ե նա բնի պատերին, ճիշտ այնպես, ինչպես ժամացույցի կամ թանաքամանի կափարիչներն են լինում: Ահա այս առաձգական հյուսվածքի պատճառով ե, վոր դռնակը բացվելուց հետո զսպանակավոր դռան նման փակվում ե ինքն իրեն: Դռնակի ներքևի յերեսը հարթ ե ու սպիտակ, իսկ վերևի յերեսը, ընդհակառակը, ծածկված ե ավազահատիկներով: Վերջիններս թե իրենց մեծությամբ և թե դասավորությամբ բոլորովին չեն տարբերվում շրջապատից, դրա համար ել դռնակը շատ դժվար ե նկատել ավազածածկ գետնի վրա:

Կան սարդեր, վորոնք շինում են յերկհարկանի բներ: Յերբ թշնամին հետապնդում ե, նրանք մտնում են իրենց բունը, և յեթե սրա վերևի հարկը բավարար չափով չի կարող պաշտպանել նրանց, ապա անմիջապես անցնում են ներքևի հարկը: Այս հարկը իր կազմությամբ բոլորովին նման ե վերեվի հարկին և բաժանվում ե նրանից մի դռնակով: Վերջինս միանգամայն նման ե դրսի դռնակին, այն տարբերությամբ միայն, վոր սա բացվում ե դեպի ցած, մինչդեռ դրսինը բացվում ե դեպի վեր: Ներքևի դռնակից կախված ե մի կիսալուսնաձև լաթ, դարձյալ թելից հյուսված և բավականին ամուր: Յերբ պետք ե բանալ ներքևի դռնակը, սարդը ձգում, քաշում ե այդ լաթը և դռնակը բացվում ե: Այդ, իհարկե, այն դեպքում, յերբ սարդը գտնվում ե ներքևի հարկում. իսկ յերբ վերևից ե ուզում ցած իջնել, այն ժամանակ իր մարմնի ծանրությամբ ընկնում ե դռնակի վրա, և սա բացվում ե: Յեթե այդպես ե, նշանակում ե, այդ դռնակը կարող ե բացվել և հետապնդող միջատների ծանրության տակ: Անշուշտ: Սակայն սարդը մտնելով ներքևի հարկը՝ անմիջապես դռնակը կողպում ե մի ամուր կողպեքով: Այն, կողպեքով, և այդ կողպեքի դերը կատարում ե ինքը սարդը: Յեվ այդ ահա թե ինչպես: Դռնակի վրա շինում ե նա փոքրիկ փոսեր:

նման փոսեր շինում եւ և բնի պատերի վրա: Յերբ պետք ե
 դուռը փակել, նա իր ութ վոտներէց չորսի յեղունգները
 մտցնում եւ դռնակի փոսերի մեջ, իսկ մնացած չորսի յե-
 ղունգները՝ պատերի փոսերի մեջ և կողպեքը պատրաստ ե,
 ամուր և վստահելի կողպեք: Յերբ կողպեքը վրան ե, դռնա-
 կը յերբեք չի բացվում թշնամի միջատների ծանրութեան տակ:

Այսպիսի բներ շինում են միայն եգերը. արու սարդերը
 բնի կարիք չեն զգում. նրանք իրենց ամբողջ կյանքն անց
 են կացնում գետնի մակերևույթի վրա: Եգերն այդ բների
 մեջ ձու յեն ածում և հոգում նրանցից դուրս յեկած ձագերի
 մասին: Նշանակում ե, այդ խորհրդավոր բները սարդերը
 հյուսում են իրենց փոքրիկ ու անոգնական ձագերի համար:

* * *

Սարդերի նման գործվածքներ են հյուսում նաև մի շարք
 թռչուններ, վորոնք հայտնի յեն ջուլիակներ անունով: Գործ-
 վածքներ հյուսելու համար սարդերն ունեն ամենազլխավոր

Ջուլիակը բուն հյուսելիս

նյութը՝ թելը, մինչդեռ
 ջուլիակները զուրկ են
 դրանցից և ստիպված
 են այդ նյութը գտնել
 դուրսը: Իսկ այդ հեշտ
 բան չե: Անհրաժեշտ ե
 բնկնել այս ու այն կող-
 մը և հարմարավոր նյութ
 փնտռել: Այդպես ել ա-
 նում են. մի տեղ գտնում

են նրանք կենդանական մաղեր, մի այլ տեղ՝ բուսական թելեր:
 Հաճախ նրանք գործ են ածում և խոտերի ու յեղեգների
 թարմ ու փափուկ ցողուններ, յերբեմն ել ստիպված են լի-

նում կտրել մեծ ու յերկար տերևներից բարակ ու նեղլիկ շերտիկներ: Շերտիկներ կտրտելու և բուսական ցողուններից թելեր դուրս քաշելու համար նրանք առանձին գործիքներ չունեն. նրանց միակ գործիքն իրենց սուր, ուղիղ, կոնաձև և չափազանց ամուր կտուցն է:

Տաք յերկրներում ջուլհակները բնի համար անհրաժեշտ նյութը պատրաստում են սովորաբար արմավենիների մեծ տերևների բարակ շերտիկներից: Ահա թե ինչ է պատմում մի ճանապարհորդ այդ մասին:

«Լճակի ափին, —ասում է նա,—կանգնած եր մի գեղեցիկ, բարեկազմ կոկոսյան արմավենի, վորի գագաթին կար մի խոշոր ու փարթամ տերևների մի գեղեցիկ փունջ: Մի որ նրա շուրջն սկսեցին հավաքվել ահագին քանակությամբ ջուլհակներ: Ինչ կար այդտեղ և ինչու էյին հավաքվել այդ թռչունները, յես դեռ չգիտեյի և սկսեցի ուշադրությամբ հետևել նրանց շարժումներին: Յեվ ահա ինչ տեսա: Նրանցից յուրաքանչյուրը վորոշ ժամանակ պտտվում եր տերևների շուրջը և հարմար վայրկյանը գտնելով՝ իջնում եր, կըտցով բռնում տերևի յեզրերի վրա յեղած փոքրիկ ատամիկների մեկի ծայրից և ուժեղ թափով ցած նետվում. տերևից պոկվում եր մի նեղլիկ ու յերկար շերտիկ: Այս շերտիկը ջուլհակը կտցի մեջ առած՝ ողի մեջ խաղացնելով՝ վերցնում, գնում եր: Առաջին ջուլհակին հաջորդում եր յերկրորդը, վոր նույն ձևով պոկում եր տերևներից նույնպիսի բարակ շերտիկ և հեռանում ապա յերկրորդին հաջորդում եր յերրորդը, չորրորդը և այդպես շարունակ: Քիչ անցած՝ արմավենու փարթամ ու գեղեցիկ տերևների տեղը մընում են միայն վողորմելի մնացորդներ»:

Այս շերտիկները ջուլհակները տանում են իրենց բները հյուսելու համար: Նրանք հյուսում են շատ բազմատեսակ բներ: Այսպես, որինակ, հյուսում են նրանք գնդաձև, շա-

ձև, յերկար խորովակաձև, յերբեմն ել փոքրիկ քսակների նմանվող բներ: Բները շինում են իրար շատ մոտիկ, այն ևս ծառերի բարակ վոստիկների կամ ճյուղերի ծայրերին: Այդ բներն ամենաթեթև քամիներից անգամ ճոճվում են այս ու այն կողմը: Ճոճվող բների մեջ ջուլհակների ձագերն որորվում են ճիշտ այնպես, ինչպես մեր մանուկներն որորոցներում: Բայց որորվելու համար չեն շինում ջուլհակներն իրենց բները վոստիկների ծայրերին: Կա մի այլ պատճառ: Այնտեղ, վորտեղ ապրում են ջուլհակները, ապրում են նաև բազմատեսակ կապիկներ ու ոձեր. սրանք ջուլհակների ամենակատաղի թշնամիներն են. մագլցելով ծառերը՝ նրանք հասնում են ջուլհակների բներին և ուտում նրանց մեջ յեղած թե՛ ձվերը և թե՛ ճուտերը: Ահա այս թշնամիների ձեռքից իրենց ձագերին ազատելու համար ե, վոր նրանք իրենց բները հյուսում են ծառերի մատաղ ճյուղերի ծայրերին: Յեվ իրավ. վոչ կապիկը կարող ե իր ծանր մարմնով հասնել այդ ճյուղերին և վոչ ել ոձն իր յերկարուկ մարմնի գալարումներով: Այդպիսով նրանց բները դառնում են թշնամիների համար անմատչելի բերդեր: Յեվ այդ ե պատճառը, վոր շատ անգամ նրանք իրենց ապահով բներում հանգիստ ու ապահով նստած՝ դիտում են իրենց թշնամիներին և նրանց շարացնում ու կատաղեցնում:

Սակայն հնարագետ կապիկը հաճախ դիմում ե խորամանկ միջոցի. նա իր յերկար ձեռքերով բռնում ե ճյուղերը և քաշում, մոտեցնում իրեն այն վոստիկները, վորոնց ծայրերին ջուլհակները հյուսել են իրենց բները: Այդ ժամանակ ջուլհակներն ահաբեկված դուրս են գալիս բներից և սկսում բարձր ձայնով հավար կանչել: Անմիջապես ոգնության են հասնում մոտիկ տեղերում գտնվող բոլոր ջուլհակները: Սրանք գալիս են ծվալով, ծվծվալով: Ողբ լցվում ե նրանց աղմուկով ու աղսղակով: Այս աղմուկի շնորհիվ հավաքվում են

նաև հեռավոր տեղերում յեղողները, այնպես վոր շուտով դեպքի վայրում ժողովում են ահագին թվով ջուլհակներ: Սրանք բոլորն ել բերանները բացած՝ կատաղի կերպով հարձակվում են կապիկի վրա: Խեղճ կապիկը չգիտե ինչ անե. նա անմիջապես ճյուղը բաց ե թողնում և սկսում պաշտպանվել: Չեռքն այս ու այն կողմը շարժելով՝ քշում հեռացնում ե նրանց, բայց նրանք շատ չեն հեռանում, նորից մոտենում են և ուզում են անպատճառ հանել նրա աչքերը: Յեթե հեռացնում ե աչքում յեղողներին, յետևիները մոտենում են և կտցում նրա մեջքը, գլուխը: Կատաղում, փրփրում ե կապիկը, բայց ինչ կարող ե անել: Ամեն կողմից սուր կտուցների հարվածներ են տեղում նրա վրա: Վերջը կապիկը հուսահատված՝ աչքերը ծածկում, սկսում ե փախչել: Ջուլհակներն անխնա կերպով հետապնդում են նրան, մինչև վոր վերջինս մտնելով անտառի խորքը՝ ազատվում ե նրանցից: Կապիկն փախցնելուց հետո ջուլհակները հաղթանակով վերադառնում են, բայց յերկար ժամանակ դեռ չի դադարում նրանց ադմուկն ու աղաղակը:

Ահա այսպես թշնամիներից ընդհանուր ուժերով պաշտպանվելու համար ե, վոր նրանք իրենց բները շինում են իրար մոտիկ: Հաճախ միևնույն ծառի վրա կարելի յետեսնել տասնյակ ու հարյուրավոր բներ: Յերբեմն ել ջուլհակները շինում են ընդհանուր բներ: Այսպիսի ընդհանուր բների համար ընտրում են նրանք մի հարմարավոր ծառ և նրա հաստ ճյուղերի արանքում շինում են մի մեծ հովանոց, վոր նրանց բների համար դառնում ե մի ընդհանուր կտուր: Հովանոցը շինում են նրանք խմբովին, հավաքական ուժերով: Ամենից առաջ բերում են նրանք խոտերի յերկար ցողուններ և տերևների նեղլիկ շերտեր: Դրանցից պատրաստում են հովանոցի հինաժը ե ապա սկսում են հինաժի արանքները լցնել նուրբ ու բարակ թելերի հյուսվածքով: Մի շերտը շինելուց

հետո ճիշտ նույն ձևով շինում են յերկրորդ շերտը, ապա յերրորդը, մինչև վոր ստացվում է մի հաստ ու ամուր, հովանոցաձև կտուր: Այնուհետև այդ կտրի տակ սկսում են նրանք շինել տասնյակ ու հարյուրավոր փոքրիկ բներ: Բների թիվը գնալով ավելանում է, վորովհետև նորելուկ ջուլհակները ևս այդ ընդհանուր կտրի տակ են շինում իրենց բները: Այսպիսով կտրի տակ առաջանում է ջուլհակների մի գյուղ կամ քաղաք, վոր հետզհետե աճում, մեծանում է: Պատահում է յերբեմն, վոր կտուրը չդիմանալով բների ծանրության՝ փլվում է և ջուլհակների բները թափվում են ցած: Սակայն այդ աղետը, վորի ընթացքում ահագին թվով ձվեր են փշրվում և ճուտեր ջարդոտվում, ջուլհակներին չի հուսահատեցնում: Նրանք շուտով հաշտվում են պատահած դժբախտության հետ և նոր բնատեղ ընտրելով՝ անմիջապես սկսում են ընդհանուր ուժերով մի նոր քաղաք կամ մի գյուղ կառուցել:

Ջուլհակներն ունեն շատ տեսակներ. նրանց մեծ մասն ապրում է տաք յերկրներում, այսինքն այնտեղ, ուր ապրում են կապիկները և ուր աճում են արմավենիները, սակայն նրանց մի տեսակն էլ ապրում է Ռուսաստանում: Այստեղ ապրող ջուլհակը գործում է շատ գեղեցիկ բուն: Նրա բունն արտաքինով նման է գնդի, վորի մի կողքի վրա շինված է խողովականման մի անցք:

Ռուսաստանի ջուլհակն իր բունը հյուսում է այժի կամ վոչխարի բրդից և զանազան տեսակի բուսական թելերից: Ամենից շատ ոգտվում է նա կանեփի ցողունի մեջ յեղած թելերից, հաճախ ոգտվում է նա նաև բարդի և ուռի ծառերից քամու միջոցով այն ու այն կողմ տարվող բամբականրման նյութից: Այս վերջինը թքով բաց է անում նա, շինում փոքրիկ գնդիկներ և ապա կտցի միջոցով բարակ թել է պատրաստում: Բուն շինելու ժամանակ այդ թելերը կամ

կենդանական մազերը փաթաթում ե այն ճյուղին, վորից պետք
ե կախվի բունը և ապա սկսում ե շինել բնի հինածը: Յերբ
վերջինս պատրաստ ե արդեն, սկսում ե հյուսել բունը և հյու-
սում ե դարձյալ նման նյութերով: Ամուր ու դիմացկուն ե
նրա պատրաստած հյուսվածքը: Բունը գործելուց հետո նա
նրա մեջ փափուկ տեղ ե պատրաստում և ապա ձու ածում:
Նրա բնի յերկարությունը սովորաբար լինում ե 4-5 վերշոկ,
իսկ լայնությունը՝ 2-3 վերշոկ: Չուլհակն իր բունը հյուսում
ե տասը կամ տասներկու որվա ընթացքում: Յերբ աչքի ա-
ռաջ ունենանք այն հանգամանքը, վոր նա իր բնի համար
անհրաժեշտ նյութերը՝ թելերը կամ մազերը գտնում ե մեծ
դժվարությամբ, ապա պետք ե ընդունենք, վոր նա քավակա-
նին արագ ե աշխատում:

* *
*

Թե սարդերը և թե Չուլհակներն իրենց ամուր ու դի-
մացկուն գործվածքները հյուսում են առանց վորևե մեկի
մոտաշակերտելու, հաճախ նույնիսկ առանց տեսած լինելու,
թե իրենց նմաններն ինչպես են նման գործվածքները հյու-
սում: Նշանակում ե, նրանք Չուլհակության արհեստն իմա-
նում են ի բնե, ի ծնե, կամ, ինչպես ասում են, բնազգաբար:
Մարդիկ, իհարկե, այդպես չեն. Չուլհակություն սովորելու
համար նրանք անպայման պետք ե աշխատեն վարպետների
մոտ: Սակայն մարդիկ այնուհետև իրենց յուրաքանչյուր
քայլը կատարում են գիտակցութե և դրա համար ել շուտով
առաջադիմում են և կատարելագործվում իրենց արհեստի
մեջ: Յեվ իրավ, այն ժամանակ, յերբ սարդերն ու Չուլհակ-
ները Չուլհակություն գիտեյին, մարդիկ դեռևս գաղափար
չունեյին այդ արհեստի մասին և ման եյին գալիս մերկ և
կամ ծածկվում եյին կենդանիների մորթիներով, բայց հե-
տո սովորելով գործվածքներ հյուսելու արհեստը՝ շուտով

վերջինս կատարելագործում են այնքան, վոր սկսում են
պատրաստել բազմատեսակ գործվածքներ: Ավելին: Մարդիկ
սկսում են հնարել և տեսակ-տեսակ գործիքներ ու մեքե-
նաներ, վորոնց միջոցով արագ ու հաջող կերպով պատրաս-
տում են ամեն տեսակի գործվածքներ: Այսպես են մարդիկ,
իսկ սարդերն ու ջուլհակները: Սրանք մնացել են նույն ջուլ-
հակներն, ինչ վոր յեղել են թերևս հազարավոր տարիներ ա-
ռաջ, և ո՛վ գիտե, թե այսուհետև դեռ ինչքան ժամանակ
պետք է մնան նույն վիճակի մեջ:

ԾԵՓՈՂՆԵՐԸ

Կենդանական աղբի վրա շատ հաճախ կարելի յե՛տեսնել սևավուն գույն ունեցող փոքրիկ բզեզներ, վորոնք մեծ յեռանդով գնդեր են ծեփում աղբից: Յեթե դիտենք նրանց աշխատանք կատարելիս, կտեսնենք, վոր նրանք գործում են գլխով և առջևի վոտներով: Նրանց գլուխը տափակ է, լայն և ունի ատամնավոր յեզրեր: Այդ գլուխը նրանց համար բահի դեր է կատարում: Առջևի վոտները մեծ են, ուժեղ, հաստ, ամուր և ունեն իրենց առջևի մասի վրա ատամիկներ: Այս վոտներն էլ բանեցնում են նրանք վորպես փոցխեր: Յերբ պետք է գունդ ծեփել, նրանք աղբի մեջ ընտրում են մի փոքրիկ կտոր, վոր գնդի նմանություն ունի և ապա սկսում են այդ փոքրիկ գունդը հետզհետե մեծացնել: Յերեխաները մեծ ձյունագունդ պատրաստելու ժամանակ սովորաբար շինում են մի փոքրիկ գունդ և ապա սկսում գլորել ձյունով ծածկված գետնի վրա: Իսկ վարպետները փայտից կամ մետաղից գնդեր շինելու ժամանակ վորոշ գործիքների միջոցով փայտի կամ մետաղի կտորը պտտեցնում են շարունակ և սուր դանակներով գնդի ձև տալիս: Սակայն մեր բզեզները գունդ շինելիս վոչ պտտեցնում են գունդը և վոչ էլ գլորում աղբի մեջ: Ավելին: Նրանք իրենց գունդը յերբեք տեղից չեն շարժում: Նստում են իրենց ընտրած փոքրիկ գնդիկի վրա, բռնում այն իրենց յետևի յերկու գույգ վոտներով, մանավանդ վերջին գույգով, վորոնք բավական յերկար են և ունեն իրենց ծայրերին փշիկներ, և ապա սկսում են գլխով և առջևի վոտներով աշխատել: Գլխով աղբից կտրում են փոքրիկ մասնիկներ, իսկ առջևի վոտներով այդ մասնիկները մո-

տեցնում են գնդին և ճմլելով կալցնում նրա զանազան մասերին: Այսպիսով գնդի վրա նստում են նորանոր շերտեր, վորից գունդը հետզհետե մեծանում է: Աշխատանքի ժամանակ նրանք յերբեք գնդից չեն իջնում: Յեւ ի՞նչ կարիք կա իջնելու. չե՞ վոր նրանց շուրջն առատ նյութ կա. հարկավոր է միայն հավաքել այդ նյութը և ծեփել: Բայց նրանք շարունակ պտտում են գնդի վրա: Ուրիշ կերպ էլ չեր կարող լինել. չե՞ վոր պետք է շերտեր կալցնել գնդի բոլոր մասերին:

Մեր բզեզներն այդ աշխատանքը կատարում են բավական արագ, մանավանդ տաք յեղանակներին: Յեւ այդ միանգամայն հասկանալի յե. այդպիսի յեղանակներին աղբը կարող է շուտով չորանալ և անպետքանալ: Բայց չնայած դրան, նրանք շինում են այնպիսի գնդեր, վորոնց վրա անհրճաբար են պակասութուն գանել:

Գունդը շինելուց հետո նրանք անմիջապես աշխատում են հեռացնել աղբակույտի մոտից: Յեւ այդ անա թե ինչու. նրանք կերակրվում են աղբով: Յեւ վորովհետև աղբի մեջ չափազանց քիչ սննդարար նյութեր կան, գրա համար ուտում են չափազանց շատ: Յեթե նրանք հենց այնտեղ աղբի մոտ մնային և այնտեղ աշխատեյին իրենց քաղցը հագեցնել, կարող էյին յենթարկվել հազար ու մի վտանգի, մանավանդ վոր աղբը սովորաբար լինում է ճանապարհների վրա, վորտեղ շարունակ անցուղարձ է լինում: Ահա հենց այդ պատճառով նրանք աղբից գնդեր են շինում և այդ գնդերը տանում վորևէ ապահով տեղ և այնտեղ հանգիստ կերպով խժռում:

Այժմ տեսնենք, թե նրանք ինչպես են գունդը տեղափոխում:

Տեղափոխելու համար նրանք գունդը բռնում են իրենց յետևի յերկար վոտներով և սրանց վրա գտնված սուր փշիկները մտցնում նրանց մեջ: Իրա համար նրանք բարձրացնում են իրենց մարմնի յետևի մասը և դնում գնդի վրա:

Այդ ժամանակ հենվում են նրանք գետնին միայն իրենց միջին վոտներով, իսկ առջևի վոտներով հրում են գունդը դեպի յետ։ Նշանակում է, գունդը տեղափոխելիս նրանք աշխատում են գլխիվայր դրուժյան մեջ։ Այդ դիրքը գուցե շատերի համար անհարմար լինի, բայց մեր բզեզների համար դա ամենահարմար դիրքն է, այլապես հազիվ թե կարողանային նրանք շարժել իրենցից միջանի անգամ մեծ գունդը։ Հարթ տեղերով նրանք գունդը բավական արագ կերպով են շարժում. սակայն հաճախ ստիպված են լինում բարձրացնել գունդը և դառիվեր տեղեր։ Այդպիսի դեպքերում շատ անգամ գունդը դուրս է ընկնում նրանց ձեռքից և ցած գլորվում։ Այդ ժամանակ նրանք իսկույն իրենց յերեք գույգ վոտներով արագ կերպով վազում են գնդի յետևից և բռնելով նորից նույն ճանապարհով աշխատում են վեր բարձրացնել։ Յեթե գունդն այս անգամ էլ կաշելով վորևե իրի՝ դարձյալ դուրս է ընկնում նրանց ձեռքից և ցած գլորվում, նրանք այս անգամ ևս առանց հուսահատվելու վազում, բռնում են և նորից աշխատում վեր բարձրացնել։

Ծեփողները գլորում են գունդը

գործ դնելով մոտեցնում է լեռան գագաթին այդ քարը, վերջինս դուրս է պրծնում նրա ձեռքից և ցած գլորվում։

Ավանդուժյունը պատմում է, վոր հին Հունաստանում յեղել է Սիզիֆ անունով մի թագավոր, վոր իր մեղքերի համար դատապարտվել է հանդերձյալ կյանքում մի ծանր քար գլորելով՝ բարձրացնել լեռան գլուխը. և ահա, յերբ նա ահագին ճիգ ու ջանք

Յեւ վ այս պատմութիւնը կրկնվում է շարունակ: Մեր բզեզները հաճախ գտնվում են Սիզիֆ թագավորի վիճակի մեջ և հենց այդ է պատճառը, վոր նրանց մի տեսակը կոչվում է Սիզիֆ: Անունն, ինչպես տեսնում եք, շափազանց հարմար է:

Սակայն մեր բզեզները գունդը տեղափոխելիս բացի այդ պատահարներից, հանդիպում են նաև ավազակային հարձակումների: Հենց այն ժամանակ, յերբ նա դժվարությամբ աշխատում է գունդը շարժել, մեկ էլ տեսար, մի այլ բզեզ թռչելով յեկավ, ցած իջավ գնդի մոտ և իր առջևի վոտներով այնպես ամուր կերպով զարկեց մեր աշխատավոր բզեզին, վոր վերջինս գնդից պոկվելով՝ մեջքի վրա փռվում է գետնին: Յեւ մինչև վոր սա ուշքը գլուխը հավաքելով՝ վոտների շարժումների միջոցով իրեն կուղղի, ավազակն արագ կերպով բարձրանում է գնդի գլուխը և այնտեղ դիրք բռնելով՝ սպասում է հարձակման: Շուտով տերն ուղղվում է և մոտենալով գնդին՝ սկսում է շուռումուռ պտտվել նրա շուրջը: Ինչպես յերևում է, նա աշխատում է հարմար վայրկյան գտնել իր թշնամու վրա հարձակվելու համար: Բայց ավազակը քնած չէ. գնդի վրա կանգնած՝ նա շարունակ փոխում է իր դիրքը և աշալուրջ կերպով հետևում տիրոջ բոլոր շարժումներին: Յեւ յեթե տերը զայրանալով՝ հարձակում է գործում, նա վերևից իր առջևի ուժեղ վոտներով նրան հաջողությամբ դեն է շարտում: Վերջը տերը տեսնելով, վոր այդ միջոցով չի կարող իր աշխատանքի պտուղը խլել ավազակի ձեռքից, փոխում է իր գործելու յեղանակը: Նա գլուխը կոխում է գնդի տակը և սկսում է հողը փորել: Քիչ անցած, գունդը կորցնելով իր հավասարակշռութիւնը՝ ըսկըսում է գլորվել: Ավազակը ճարպիկ շարժումներ կատարելով՝ աշխատում է մնալ գնդի վրա. սակայն շատ անգամ այդ չի հաջողվում նրան և նա ցած է գլորվում: Այդ ժամանակ արդեն յերկուսն էլ գտնվում են նման պայմաններում և

նրանց մեջ առաջանում ե մի կատարյալ ըմբշամարտ: Կատարի կերպով նրանք իրար են զարկվում. այդտեղ գործում են գլուխը, վոտները: Յեթե այդ ժամանակ մեկը գետին ե տապալվում, ապա մյուսն իսկույն գնում բարձրանում ե գունդը և այնտեղ դիրք գրավում: Հաղթվածը հաճախ հուսահատվում ե և թողնում, հեռանում: Սակայն պատահում ե նաև, վոր նրանց կռվի ժամանակ վրա յե հասնում մի յերրորդը և ոգտվելով նրանից, վոր նրանք կռվով են զբաղված՝ գունդը վերցնում ե և փախչում:

Սակայն թշնամին շարունակ այդպես բացարձակ չի գործում, հաճախ նա մոտենում ե բարեկամի ձևով: Յեվ այդ ահա թե ինչպես: Յերբ աղբակույտի մոտ միքանի բզեզներ իրենք իրենց համար գնդեր են շինում, հանկարծ մինը տեսնում ե, վոր իրենցից մեկն արդեն իր գունդը շինել, վերջացրել ե և պատրաստվում ե տեղափոխելու, իսկույն թողնում ե իր աշխատանքը և մոտենում ե նրան, աշխատում ե ցույց տալ, վոր ուզում ե ոգնել նրան գունդը տեղափոխելու գործում: Յեվ մինչդեռ գունդ պատրաստողը գունդը բռնում ե իր յետևի յերկար վոտներով և գլխիվայր դիրք ընդունելով՝ առջևի վոտներով հրում ե դեպի յետ, այս ոգնական ձևացողը, ընդհակառակը, գունդը բռնում ե իր առջևի վոտներով և հենվում գետնին իր յետևի յերկար վոտներով: Դուրս ե գալիս այնպես, վոր գնդի տերը գունդը հրում ե դեպի յետ, իսկ այս ոգնականը բռնում ե այդ գունդը և քաշում: Վորոշ դեպքերում այդ ոգնությունն իսկապես աշխատանքը դյուրացնում ե, բայց առհասարակ դա վոչ մի ոգուտ չի տալիս, բացի վնասից, վորովհետև շատ անգամ պատճառ ե դառնում, վոր գունդը դուրս ե պրծնում և գլորվում: Այդ ժամանակ յերկուսն ել վազում են գնդի յետևից, բռնում և նորից բերում իր տեղը: Յերբեմն ոգնականը տեսնելով, վոր ինքը միայն խանգարում ե, հավաքում ե իր վոտները փորի

տակ և այդպես կծկվելով՝ կաշոււմ գնդին: Այդ դեպքում տե-
րըն ստիպված ելինում գնդի հետ միասին նրան ևս շարժելու:
Յե՛վ այդ բոլորը նրա համար, վոր վերջն ել իր քրտնքի ար-
դյունքից նրան բաժին տա:

Ոգնականը, սակայն, իր չար դիտավորությունը դեռ յե-
րեան չի հանում. նա սպասում ե հարմար առիթի: Վերջը
գունդը հասցնում են նրանք հարմար վայրը: Այդտեղ տերն
սկսում ե քանդել հողը: Այդ ժամանակ տիրոջ գլուխն ու առ-
ջևի վոտները յեռանդուն կերպով սկսում են գործել, իսկ ոգ-
նականն անշնչացածի պես կպած ե գնդին: Շուտով հողի մեջ
առաջանում ե մի փոքրիկ փոս: Տերն այդ փոսի մեջ շարու-
նակում ե իր աշխատանքը նույն յեռանդով: Բայց նա հան-
գիստ չե. ինչպես յերևում ե, նա չի վստահում իր բարե-
կամին, դրա համար ել շուտ-շուտ դուրս ե գալիս փոսից և
դիտում իր ապրանքը: Ոգնականը դեռ այնտեղ ե, իր առաջ-
վա վիճակում: Նշանակում ե, դեռ հարմար բոպե չի ընկել:
Տերը շարունակում ե իր աշխատանքը. այժմ նա բավակա-
նին խորացել ե հողի մեջ և հափշտակված իր աշխատանքով,
ել այնպես շուտ-շուտ չի դուրս գալիս իր ապրանքը դիտե-
լու: Հարմար բոպեն մոտենում ե: Մի անգամ ել, յերբ գուն-
դը դիտելուց հետո տերը մտնում ե փոսի մեջ և քափ ու
քրտինք մտած՝ աշխատում ե փոսն ավելի ու ավելի խորա-
ցնել ու լայնացնել, ոգնականը հանկարծ դուրս ե գալիս իր
կծկված վիճակից և հավաքելով իր բոլոր ուժերը՝ գունդն առ-
նում ե և փախցնում: Հետքը կորցնելու համար նա հաճախ
գնում ե ծուռումուռ ճանապարհներով: Տերը փոսից դուրս
գալով, յերբ տեսնում ե, վոր գունդը չկա, իսկույն, առանց
ժամանակ կորցնելու, գնում ե փնտռելու: Յերբ ոգնականը
նկատում ե տիրոջ, սկսում ե սատանայություն անել. նա
անմիջապես փոխում ե դիրքը, կանգնում ե յետևի վոտների
վրա և առջևի վոտներով բռնում ե գունդը: Կարծես դրանով

ուզում ե ասել-գունդն ինքն իրան գլորվեց, բայց յես, ահա, յետևից հասնելով, բռնել եմ և պահում եմ: Տերը, ճարը կըտրած, հաշտվում ե պատահած դեպքի հետ և աշխատում ե գունդը կրկին առաջվա տեղը բերել: Ոգնականն իր վատութունը թագնելու համար ստիպված ե լինում տիրոջն ոգնել այդ աշխատանքի մեջ:

Սակայն պատահում ե նաև, վոր ոգնականը կարողանում ե գունդը փախցնել այնպես արագ և ճարպիկ կերպով, վոր տիրոջը չի հաջողվում հետքը գտնել: Այդ դեպքում տիրոջ ամբողջ աշխատանքը շուրն ե ընկնում: Աշխատել այնքան, և ահա, հենց այն ժամանակ, յերբ այդ աշխատանքը վերջանալու վրա յե և պետք ե վայելի նրա պտուղը, ամեն ինչ հանկարծ կորչում ե: Ծանր ե այդ, բայց վոչ հուսահատական: Բզեզը դրանից հետո, առանց յերկար ու բարակ մտածելու՝ բաց ե անում իր թևերը, թռչում այս ու այն կողմը, գտնում ե թարմ աղբակույտ և սկսում նոր գունդ շինել:

Իսկ յերբ այդպիսի պատահարներից կարողանում ե փրկել գունդը, այն ժամանակ վերջինս մտցնում ե հողի մեջ փորած փոսի մեջ, ծածկում փոսի բերանը և գլուխը կոխելով գնդի մեջ՝ սկսում ե խժռել: Յեվ խժռում ե անընդհատ, որ ու գիշեր, այնքան, մինչև վոր սպառվում ե ամբողջ աղբը: Նա չափազանց շատակեր ե, և ուրիշ կերպ չերել կարող լինել, չե՞ վոր նրա կերածն աղբ ե, վորի մեջ չափազանց քիչ են սննդարար նյութերը: Յերբ ամբողջ գունդն ուտում վերջացնում ե, դուրս ե գալիս փոսից և գնում նոր գունդ շինելու:

Մեզնից հազարավոր տարիներ առաջ յեգիպտացիները տեսնելով այդ բզեզներին գնդեր գլորելիս, համոզված են յեղել, վոր այդ գնդերի մեջ գտնվում են բզեզի ձվերը: Յեվ այդ սխալը շարունակվել ե մինչև վերջին ժամանակներս: Միայն ֆրանսիացի նշանավոր միջատագետ Ֆարրն ե յեղել,

վոր ուշադիր ուսումնասիրութեան յենթարկելով այդ բզեզներին կյանքը՝ հաստատում է անվիճելի կերպով, վոր բզեզները գնդերը շինում են միայն նրա համար, վոր կարողանան աղբը տեղափոխել վորևէ հարմար և ապահով վայր, այնտեղ հանգիստ կերպով խժռելու համար:

Այժմ - տեսնենք, թե ինչպես են բազմանում այդ բզեզները: Դիտողութունները ցույց են տվել, վոր այդ բզեզներն իրենց ձվերն ածում են աղբի մեջ, բայց դրա համար շինում են աղբից փոքրիկ տանձիկներ: Այս տանձիկները շինում են նրանք մեծ մասամբ վոշխարի աղբից, վորովհետև վերջինս ավելի նուրբ է, քան տավարի, ձիու և կամ եջի աղբը: Տանձիկները շինում են մեծ խնամքով. նրանց մակերևույթը լինում է հարթ և պինդ, վոր յերկար ժամանակ պաշտպանում է նրանց չորացումից: Յուրաքանչյուր տանձիկի մեջ ածում են միայն մի հատիկ ձու, վոր տեղավորված է տանձիկի սուր ծայրին, մի փոքրիկ փոսի մեջ:

Տանձիկը, վորի ծայրին գտնվում է ձուն

Վտանգներից ազատ պահելու համար հողի մեջ շինում են նրանք լայն ու ընդարձակ բներ և տանձիկները տեղավորում այնտեղ: Չվից դուրս յեկած փոքրիկ թըրթուռը կերակրի համար դես ու դեն ընկնելու կարիք չունի. նրա կերակուրը գտնվում է իր շուրջը, այն ևս մեծ առատութեամբ, և ահա նա ագահութեամբ խժռում է այդ կերակուրը և արագ կերպով մեծանում: Կատարյալ հասունութեան հասնելուց հետո հենց այդ տանձիկի մեջ էլ հարսնյակ է դառնում և ասլա կերպարանափոխվելով՝ բզեզ է դառնում և դուրս գալիս:

Բզեզների մի մասը տանձիկները տեղավորելով հողի մեջ շինված ապահով վայրերում, թողնում, հեռանում են, իսկ մյուսներն, ընդհակառակն, մնում են այնտեղ իրենց տան-

ձիկները մոտ այնքան, մինչև վոր նրանցից դուրս են գալիս
նոր բզեզներ և նրանց հետ միասին դուրս են գալիս լույս
աշխարհ:

Գնդեր և տանձիկներ ծեփող բզեզները շատ տեսակ-
ներ ունեն: Հայաստանում կամ առհասարակ Անդրկովկասում
ապրում են նրանց միքանի տեսակները: Այս տեսակներից
մեկն էլ Սիդիֆն է: Սրանք իրենց ծեփելու արվեստը, նույն-
պես և գնդեր տեղափոխելու և հողի մեջ նրանց թաղցնելու
յեղանակն իրենց ծնողներից կամ մյուս բզեզներից չեն սո-
վորում. նրանք այդ բոլորն իմանում են ի բնե և կատարում
են բնազգաբար, ճիշտ այնպես, ինչպես բազի ճուտն առանց
սովորելու լողալ է իմանում, հավի ճուտը՝ կուտ ուտել և
մանուկը ծիծ ուտել:

ՎՈՐՄՆԱԴԻՐՆԵՐԸ

Կենդանիները մեջ վորմնադիրներ շատ կան, բայց նրանց մեջ առանձնապես աչքի յե ընկնում մի տեսակ պիծակ, վոր եվմեն ե կոչվում: Սա մոտ կես վերջոկ յերկարությամբ մի միջատ ե՝ կես սև ե կես դեղին գույնով, վորը կլորիկ, գնդաձև ե միացած կրծքի հետ մի բարակ յերկարուկ պարանոցով: Ունի մի գույգ թևեր ե թռչում ե շատ արագ, ե համարյա անլսելի կերպով: Եվմենն արտաքինով մի սովորական միջատ ե, բայց իր արհեստով կարող ե շատ ու շատ մարդկանց նախանձը շարժել: Վորմնադիրներն, ինչպես գիտեք, տուն շինելու ժամանակ ունենում են մի շարք ոգնականներ, այսպես, որինակ, շաղախ պատրաստողներ, քար տաշողներ կամ աղյուս շինողներ, ապա տան հատակագիծը պատրաստող ճարտարապետ ե այլն, սակայն եվմենն այդպիսի ոգնականների կարիքը չի զգում. նա մեն-մենակ ե շինում իր տունը, վորովհետև ինքը ե՛ ճարտարապետ ե, ե՛ շաղախ պատրաստող, ե՛ պատ ծեփող, ե՛ հարմար քար գտնող:

Տեսնենք, թե ինչպես ե շինում այդ փոքրիկ վորմնադիրն իր տունը:

Ամենից առաջ, հասկանալի յե, վոր տան համար պետք ե հարմարավոր տեղ ընտրել: Այդպես ել անում ենա: Տան համար տեղ ե գտնում նա կամ պատերի, կամ քարաժայռերի ե կամ այս ու այն տեղ ընկած մեծ քարերի, յերբեմն ել ծառերի կամ թփերի ճյուղերի վրա: Տեղ ընտրելուց հետո ծրում ե մի կանոնավոր շրջան. դա նրա տան հատակագիծն ե: Հատակագիծը

պատրաստելուց հետո սկսում ե աշխատանքը: Տունը շինում
ե նա քարից և շաղախից, ուրեմն, պետք ե պատրաստել այդ
նյութերը: Շաղախի համար հարկավոր կիրը գտնում ե ճա-
նապարհներէ և կամ տների պատերի վրա. այդ կիրն այնու-
հետև խառնում ե թքի հետ, և շաղախը պատրաստ ե: Այդ-
պես պատրաստած շաղախն անմիջապես տանում ե ընտրած
վայրը և այնտեղ տան հիմքը դնում: Արագ և յեռանդով ե
գործում մեր վորմնագիրը. նա մեկ թռչում ե այնտեղ, վոր-
տեղ կիրն ե գտնվում և մեկ ել այնտեղ, վորտեղ կառուց-
վում ե տնակը: Կարճ ժամանակից հետո տնակի տեղում
առաջանում ե շաղախից շինված մի շրջան: Քանի շաղախը
դեռ չի չորացել, պետք ե քար բերել: Յեվ ահա՛ նա թռչում
և այս ու այն կողմ քար բերելու: Խոսք չկա, վոր նրա տնակի
համար անհրաժեշտ են փոքրիկ քարեր. այդպիսի քարեր գրտ-
նում ե նա ճանապարհների վրա, ուր անցուղարձի ժամա-
նակ քարերը տրորվում, ջարդվում են: Այդտեղ ուշադրու-
թյամբ դիտում ե նա քարի փոքրիկ կտորները, լավ տնտղում
և յերբ տեսնում ե, վոր այս կամ այն քարի կտորը պակա-
սություն չունի, անմիջապես վերցնում ե և թոցնում: Ամե-
նից շատ սիրում ե նա ավազի փոքրիկ ու փայլուն հատիկները:
Քարի կտորները կամ ավազահատիկները տեղ հասցնելուց
հետո դնում ե նա շաղախի վրա և ճնշում: Այդ ճնշման ազ-
դեցության տակ նրանք խրվում են շաղախի մեջ: Քարերը
շաղախի վրա դնելու ժամանակ այնպես ե անում, վոր քարի
սուր ծայրերը ուղղված չլինեն դեպի տնակի ներսը: Պատ-
ճառը հասկանալի յե. տնակի ներսը պետք ե հարթ կերպով
ծեփված լինի, ուրեմն քարի սուր ծայրերը չեն կարող դե-
պի ներս ուղղված լենել: Քարերի շարքը շաղախի վրա վեր-
ջացնելուց հետո նա կրկին շաղախի պատրաստություն ե տես-
նում: Շաղախով լցնում ե քարերի արանքը և ապա դնում
շաղախի յերկրորդ շերտը:

Ճիշտ այդպես են պատ դնում և մարդիկ. նախ շաղախ են անում, ապա նրա վրա քար կամ աղյուս շարում, սեղմում, ամրացնում և հետո նրանց արանքները լցնում շաղախով: Այս գործողութիւնը վերջացնելուց հետո կրկին շաղախի շերտ են դնում և այդպես շարունակում, մինչև վոր պատըն ավարտվում է: Մեր փոքրիկ վորմնադիրն էլ նույն ձևով դնում է իր պատի վրա յերկրորդ, յերրորդ շերտերը և հետըզհետե բարձրացնում: Սակայն ինչքան բարձրանում է պատը, այնքան նա պատի շրջանը նեղացնում է. Այդպիսով պատի յեզրերը հետզհետե մոտենում են իրար. այնպես վոր նրա տնակը կամաց-կամաց գմբեթի նմանութիւնն է ստանում:

Գմբեթ շինելու ժամանակ մարդիկ ներսից փայտից գրմբեթանման հենարան են պատրաստում և ապա նրա վրա կառուցում գմբեթը: Պատճառը հասկանալի յե. յեթե այդ փայտյա հենարանը չլիներ, քարերն ու աղյուսները շաղախի փափուկ ժամանակ ցած կթափվեյին, ուրիշ կերպ ասած, պատը կփլեր: Մեր վորմնադիրը, սակայն, այդպիսի փայտյա հենարանի կարիքը չի զգում: Նա իր գմբեթանման տնակը շինում և առանց հենարանի, վորովհետև նրա տնակն առանց դրան էլ փուլ չի գա: Յերբ տնակը գմբեթի կամ կիսագնդի ձև է ընդունում, սկսում է շինել նրա բերանը: Յեվ այդ ահա թե ինչպես: Յերբ պատի յեզրերն այնքան են մոտենում իրար, վոր գոյանում է մի փոքրիկ անցք, վորի միջով կարող է նա ներս մտնել, նա կանգ է առնում և սկսում է շինել տնակի վրա մի պարանոց: Այս պարանոցը շինում է նա միայն շաղախից: Սկզբում պարանոցը նման է լինում խողովակի, բայց քիչ հետո նա այդ խողովակի յեզրերն սկսում է լայնացնել. դրանից պատերն սկսում են մի տեսակ ծալվել դեպի դրսի կողմը, այնպես վոր վերջն ստացվում է ջրամանի բերանի նման մի բան:

Տնակն արդեն պատրաստ է:

Բայց ո՞ւմ համար ե շինում նա այդ տնակը: Ի՞նչ վոչ
յերբեք: Նա այդ տնակում չի ապրում: Տնակը շինում ե նա
իր ձագի համար: Յե՛վ բանն այն ե, վոր տնակի մեջ ապրում
ե միայն մի հատ ձագ: Սակայն, վորմնադիրը մի ձագով չի
բավականանում: Ահա այդ պատճառով ել շինում ե նա շատ
ու շատ տնակներ: Ինչքան մեծ հողս ե ծանրացած նրա վրա:
Բայց վոչինչ. նա այդ ծանր աշխատանքը կատարում ե սի-
րով, առանց տրտնջալու: Հաճախ վորմնադիրը տնակները շի-
նում ե իրար կողք-կողքի: Յե՛վ այդ վոչ առանց նպատակի.
այդ ժամանակ մի տնակի պատը ծառայում ե իբրև պատ և
մի այլ տնակի համար, ճիշտ այնպես, ինչպես կից սենյակ-
ների մեջ գտնված ընդհանուր պատերը: Ուրեմն, այդպիսով
նա բավականին աշխատանք ե տնտեսում:

Այժմ տեսնենք, թե ինչ ե անում նրա ձագը տնակի մեջ:

Յերբ տնակը պատրաստ ե, վորմնադիրն ամենից առաջ
այնտեղ պաշար ե հավաքում ձագի համար: Պաշարի վերա-
բերմամբ նա բավականին բծախնդիր ե. ամեն բան նա ձա-
գին հրամցնել չի կարող: Նրա ձագն անպայման պետք
ե ունենա վորոշ կերակուր: Յե՛վ գիտե՞ք ինչ:—Փոքրիկ
փափրիկ թրթուռներ, ուրիշ վոչինչ: Բայց այդ դեռ բավա-
կան չե: Այդ թրթուռները պետք ե անպատճառ թարմ լինեն:
Մեռած և թարմությունը կորցրած թրթուռները ձագը չի
ուտում: Յե՛վ ահա՛ յերբ տնակը պատրաստ ե, վորմնադիրն
այս ու այն կողմ ընկնելով՝ գտնում ե այդպիսի թրթուռներ
և բերում, ամբարում տնակի մեջ: Թրթուռները բերում ե
նա վողջ-վողջ: Սակայն կենդանի թրթուռները կարող են
տնակի մեջ տրորել, ջարդել նրա ձագին, յերբ վերջինս դեռ
պստիկ ե ու անոգնական: Ուրեմն պետք ե նրանց անվտանգ
դարձնել: Բայց ինչպես: Դրա միջոցը գիտե նա. նա խածում
ե թրթուռների մարմնի մի վորոշ մասը և այնպես, վոր
նրանք վոչ թե մեռնում են, այլ մի տեսակ անդամալույծ են

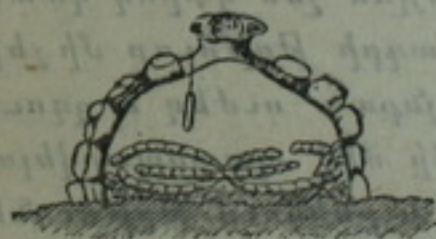
դառնում և այլևս չեն կարողանում ազատ շարժումներ կատարել: Ահա այդպիսի անդամալուծ, կամ ավելի ճիշտ ասած, կաթվածահար յեղած թրթուռներ և նա ամբարում տնակի մեջ, այն ևս վորոշ թվով:

Պաշարի պատրաստություն տեսնելուց հետո նա սկսում է մտածել ձագի մասին: Նա կենդանի ձագ չի հանում. բուրբ միջատների նման նա ևս բազմանում է ձվերի միջոցով, և ահա՛ նա տնակի մեջ մի հատիկ ձու յե ածում: Սակայն այդ ձուն պետք է դանազան վտանգներից ապահովված լինի. չէ՞ վոր այնտեղ, տնակի մեջ կան թրթուռներ, վորոնք թեպետ ազատ շարժումներ չեն կարողանում կատարել, բայց դեռ կենդանի յեն և կարող են հեշտությամբ փասել նրան: Վորն սչիրը դրա դեմ ևս միջոց ունի. նա իր ձուն կապում է մի թելից և կախում տնակի գազաթից: Ազատ, անվտանգ այդ ձուն մնում է կախված վերևից և ներքևում թափած թրթուռները յերևի չեն ել մտածում, թե այդ ձվի մեջ ինչ գաբհուրելի թշնամի յե զարգանում:

Ձուն ածելուց և ապահով տեղ կախելուց հետո վորմնադիրը մի գործ ևս ունի անելու: Տնակի բերանը դեռ բաց է. այդպես թողնել չի կարելի, վորովհետև այնտեղից զանազան թշնամիներ կարող են ներս մտնել և վոչ միայն ձագի հանգիստը խանգարել, այլ և նրան բուրբովիս վոչնչացնել: Պետք է, ուրեմն, այդ անցքը փակել. և վորմնադիրն այդպես էլ անում է. նա շաղախի մի բարակ շերտով փակում է անցքը և ուղիղ մեջտեղում դնում մի փոքրիկ քար կամ ավազահատիկ: Զարմանալի բան: Վորմնադիրը, վոր տնակի պատերի համար քարեր կամ ավազահատիկներ ընտրելիս այնքան էլ խստագանանջ չե՞ր, տնակի կտրի մեջտեղում գրվող այդ քարի վերաբերմամբ չափազանց բծախնդիր է: Այդ քարը պետք է լինի անպայման սիրուն, գեղեցիկ և փայլուն: Դա նրա աշխատանքի վերջին գործողությունն է և, ինչպես յերևում է,

ուզում ե նա, վոր այդ շարժողությունը լինի անթերի, գեղեցիկ: Դրանից հետո վորմնադիրն աշխատանքն ավարտած ե համարում: Այնուհետև սկսում ե նա շինել յերկրորդ տնակը, ապա յերրորդը, չորրորդը և այլն: Յեւ ամեն մի տնակ շինում ե նա բարեխղճությամբ, ինչպես բարեխղճությամբ շինել եր առաջինը:

Այժմ տեսնենք, թե ինչպես ե մեծանում վորմնադրի ձագը նտնակի մեջ: Այդ իմանալու համար մարդիկ զանազան փորձեր են կատարել, բայց անհաջող: Բանն այն ե, վոր տրնակը փակ ե ամեն կողմից և չի կարելի դիտել նրա մեջ կատարվող գործողությունները: Բանի-քանի անգամ տնակը կարել, բաց են արել, բայց վորովհետև այդ ժամանակ վնասել են և ձագին, ել չեն կարողացել նրա կյանքը, ինչպես հարկն ե, ուսումնասիրել: Վերջը Ֆրանսիացի հայտնի միջատագետ Փարրը գտել ե միջոցը: Նա մի սուր գործիքով տնակի մի կողմում ամենայն զգուշությամբ մի փոքրիկ անցք ե բաց արել և այնտեղից դիտել ներսում կատարվող յերբ-վույթները: Յեւ անհա ինչ ե նկատել նա:

Վորմնադրի տնակի կտրվածքը. յերևում են թրթուռներն ու վորմնադրի կախված ճուռ.

Թելից կախված գլանաձև ձվից թրթուռը դուրս գալով՝ անմիջապես վայր չի ընկնում ներքև գտնվող թրթուռների վրա, այլ մնում ե վորոշ ժամանակ ձվի թաղանթից կախված վիճակում: Այդ թաղանթը վորմնադրի թրթուռի համար մի ապահով թագըստոց ե. յերբ նա վորևե վտանգի յե հանդիպում, իսկույն յետ ե քաշվում, մտնում թաղանթի մեջ և մնում այնտեղ այնքան, մինչև վտանգն անցնում ե, ճիշտ այնպես, ինչպես անում ե խիսունջը, վորը վտանգի ժամանակ մտնում ե իր խեցիի մեջ: Փարրի դիտողությունները ցույց են տվել, վոր վորմնադրի նորելուկ թրթուռը թաղանթի մի-

Չից գուրս սողալով՝ կախովում ե ցած և հասնելով անդամա-
լույծ թրթուռներին՝ զգուշությամբ մոտենում ե նրանցից
մեկին և խածում նրա վորեւ մասը: Անդամալույծ թրթուռը
դրանից, իհարկե, ցավ ե զգում և այդ ցավի ազդեցության
տակ հավաքում ե իր բոլոր ուժերը և սկսում թույլ շարժում-
ներ կատարել, որինակ, գլուխը շարժել այս ու այն կողմը,
մեջքը ուռցնել և այլն: Վորմնադրի թրթուռն անմիջապես
զգուշանում ե. նա յետ ե քաշվում, կծկվում և մտնում թա-
ղանթի մեջ: Քիչ անցած, յերբ անդամալույծ թրթուռի շար-
ժումները դադարում են, նա նորից նույն յեղանակով գուրս
ե գալիս թաղանթից և յերկրորդ հարվածը հասցնում: Մի-
քանի այդպիսի հարվածներից հետո անդամալույծն անշնչա-
նում ե: Այդ ժամանակ նա ազատ կերպով սկսում ե ուտել
նրան: Մի թրթուռն ուտելուց հետո նույնը կրկնում ե նա
յերկրորդի հետ, բայց այժմ շատ ավելի համարձակ կերպով:
Յեվ այդ միանգամայն հասկանալի պատճառով: Չե՞ վոր նա
այժմ ավելի մեծ ե, ուժեղ, քան առաջ և մյուս կողմից ել
անդամալույծ թրթուռները ժամանակի ընթացքում սովից ու
քաղցից այնքան են թուլացել, վոր այլևս չեն կարող վտան-
գավոր համարվել: Այդ ձևով վորմնադրի թրթուռը մի յեր-
կու թրթուռ ուտելուց հետո իրեն այնքան ուժեղ ե զգում,
վոր այլևս կարիք չի զգում թաղանթի մեջ պատսպարվելու,
դրա համար ել նրանից բաժանվում ե և ընկնում թրթուռնե-
րի վրա ու սկսում ագահորեն խժռել նրանց:

Փարբը նկատել ե նաև, վոր տնակների մեջ միշտ նույն
թվով թրթուռներ չեն լինում. կան տնակներ, ուր լինում են
ութ հատ թրթուռ, բայց կան տնակներ ել, ուր լինում են 16
հատ, ասել ե՝ ուղղակի կրկնապատիկը: Պարզ ե, վոր 16 թրթուռ
ուներցող տնակի մեջ վորմնադրի ձագն ավելի շատ պաշար ե
ուներնում, դրա համար ել ավելի շատ ե մեծանում, քան ութ
թրթուռ պարունակող տնակների մեջ աճող վորմնադիրները:

Բայց ինչու տարբեր տնակներում տարբեր թվով թըր-
թուռներ են լինում:

Դիտողությունները ցույց են տվել, վոր առատ պաշար
ունեցող տնակներում զարգանում են եգ, իսկ մյուսներում՝
արու վորմնադիրներ: Նշանակում է, պաշար հավաքելու ժա-
մանակ մայրն իմանում է, թե ձվից դուրս յեկող ձագն արու յե
լինելու, թե եգ և դրա համապատասխան ել պաշար է հավա-
քում: Յեվ իգուր չե նա այդպես անում: Եգ վորմնադիրն,
ինչպես տեսանք, հսկայական աշխատանք է կատարում: Իսկ
ինչ է անում արուն: Համարյա վոչինչ: Ահա հենց դրա հա-
մար ել մայրն եգին ավելի շատ պաշար է տալիս, վորպես-
զի նա ամուր ու ուժեղ կազմվածք ունենա և կարողանա ի-
րենից պահանջվող բոլոր աշխատանքները կատարել:

Վորմնադիրները ևս մյուս արհեստավոր կենդանիների
նման իրենց աշխատանքները կատարում են բնազդորեն, ա-
ռանց սովորելու:

ՀՅՈՒՍՆԵՐԸ

Հյուսաներ շատ կան կենդանիների մեջ, բայց նրանց մեջ ամենահայտնին փայտփորն է կամ կտցահարը: Սա իր արհեստի համար ունի միայն մի հատիկ գործիք. այդ նրա կտուցն է: Վերջինս նրա համար և՛ դուր է, և՛ կացին, և՛ մեխ. դրանով նա թե՛ ծակոււմ, թե՛ փորում է և թե՛ կտրում:

Բայց ինչո՞ւ համար է ծակոււմ, փորում, կտրում: Պարզ է. վոչ հաճույքի համար: Բանն այն է, վոր նա կերակրվում է միջատներով, այն ևս գլխավորապես այնպիսի միջատներով, վորոնք ապրում են ծառերի կեղևի տակ: Ահա այդ միջատները դուրս հանելու համար ստիպված է նա կեղևը ծակել և փորել: Յեւ այդ աշխատանքը կատարում է նա ամենայն արագությամբ և ճարպիկությամբ: Յերբ պետք է կեղևը ծակել, նա կտցով միքանի անգամ խփում է կեղևին, և անհրաժեշտ անցքը պատրաստ է: Յեթե դիտենք նրա կտուցը, կտեսնենք, վոր նա կարծես թե հենց դրա համար է շինված: Նա յերկար է, ուժեղ, ամուր և ունի կոնի ձև: Այդ դեռ բավական չէ: Նրա գլուխը մեծ է և ծանր: Յեւ ուղիշ կերպ ել չէր կարող լինել. նրա մեծ և ուժեղ կտուցը չէր կարող մի փոքրիկ գլխի վրա հաստատվել: Ուժեղ է նաև նրա պարանոցը: Այս ել հասկանալի յե՛ չե՞ վոր նրա մեծ և ծանր գլուխը պահվում է այդ պարանոցի վրա: Շնորհիվ ծանր գլխի և ուժեղ պարանոցի՝ նրա հարվածներն առանձին ուժ են ստանում: Պարանոցն ուժեղ լինելուց զատ, նաև կարճ է: Այս հանգամանքը ևս մեծ նշանակութուն ունի: Յերբ կամենում

ենք կացնով շարունակ նույն տեղին խփել, բռնում ենք սովորաբար վոչ թե կոթի ծայրից, այլ գլխին մոտիկ մասից: Պարանոցի կարճուկյան պատճառով փայտփորը ևս հնարավորություն է ստանում կտուցը շարունակ նույն տեղին խփել և առաջին հարվածից թռաջացած փոքրիկ անցքը հետըզհետե խորացնել:

Այս բոլորը շատ լավ բայց կաջմի հարց, վորին ամենից առաջ պետք է պատասխանել: Ի՞նչպես է կանգնում փայտփորը ծառերի բների վրա,

վորոնք շատ անգամ ուղղաձիգ են լինում. չէ՞ վոր թռչունների մեծ մասն այդպիսի տեղի վրա կանգնել չի կարող: Փայտփորը դրա համար ունի առանձին հարմարություններ: Յեթե դիտենք նրա մատները, իսկույն կտեսնենք, վոր նրանք նրման չեն սովորական

թռչունների մատներին: Վերջիններս հավերի նման ունեն վոտների վրա չորսական մատ, վորոնցից յերեքն ուղղված են դեպի առաջ, մեկը՝ դեպի յետ: Մինչդեռ փայտփորի չորս մատներից յերկուսն ուղղված են դեպի առաջ և յերկուսը դեպի յետ: Բացի դրանից, փայտփորի մատները յերկար են, ուժեղ և վերջանում են սուր և կեռ մագիլներով: Բնի վրա կանգնած ժամանակ այդ մագիլները մտցնում է կեղևի վրա յեղած փոսիկները կամ դեմ է առնում նրանցով անհարթություններին և այդպիսով հաստատուն դիրք ընդու-

նում բնի վրա: Ասել է, իր վտաններով բռնում է նա վոչ մի-
այն առջևի, այլ և յետևի կողմից: Փայտփորին այդ ժամա-
նակ ոգնում է նաև պոչը: Վերջինս ունի կարճ ու ամուր
փետուրներ: Բնի վրա կանգնած ժամանակ նա ծռում է պո-
չը և նրա փետուրների ծայրերը հենում բնի վրա յեղած ան-
հարթություններին: Ծնորհիվ այս հարմարությունների՝ նա
իրեն այնքան հաստատուն է զգում բնի վրա, վոր շատ ան-
գամ բնի վրա կանգնած վիճակում քնում, հանգստանում է:
Այժմ տեսնենք, թե ինչպես է իմանում, վոր այս ինչ
կամ այն ինչ տեղը կեղևի տակ միջատ կա: Նա արագ կերպով
մագլցում է ծառերի բները և դիտում է նրանց բոլոր մասերը:
Հենց վոր վորևե տեղ նրա համար կասկածելի յե թվում, ըս-
կըսում է կտցով խփել: Կտցի հարվածից առաջանում է
ձայն. իսկ այդ ձայնից իմանում է նա, թե կեղևի տակը փուչ
ե, թե վոչ: Պատի մեջ յեղած դատարկ մասերը մենք ևս կտ-
րող ենք նույն յեղանակով գտնել, վորովհետև այդ մասերին
զարկելիս բոլորովին այլ ձայն է առաջանում: Յերբ փուչ տեղի
յե հանդիպում, նա սկսում է այդ տեղը ծակել: Բայց մի-
ջատը կարող է այդտեղ չլինել. նա կեղևի տակ իրեն համար
յերկար անցքեր է փորում, ուրեմն կարող է փայտփորի
ծակած տեղից հեռու գտնվել: Ինչպես է վարվում այդ դեպ-
քում փայտփորը. գուցե նա ծակեր է բաց անում միջատի
փորած անցքի յերկարությամբ և այդ ձևով վերջը գտնում
նրան: Վոչ: Նա դրա համար ել ունի հարմարություն: Նը-
րա լեզուն բավական յերկար է և բարակ: Իր այս լեզուն մըտ-
ցընում է բաց արած անցքի միջով կեղևի տակ յեղած միջատ-
ների բները և այդպիսով գտնում միջատին: Բայց միջատ
գտնելը դեռ բավական չե. պետք է հանել նրան իր թաղըս-
տյան տեղից: Այստեղ ևս նրա լեզուն ոգնության է հասնում:
Բանն այն է, վոր նրա լեզուն պատած է կաշուն նյութով.
զրա համար ել յերբ այդ լեզվով կաշում է միջատին, այն

ժամանակ վերջինս կաշոււմ ե նրան, ճիշտ այնպես, ինչպես սոսնձանյութով պատած թղթերին կաշոււմ են ճանճերը: Այդպես կաշոււմ են նրա լեզվին մանավանդ թրթուռները: Իսկ յեթե միջատը լեզվին չի կաշոււմ, այդ դեպքում լեզվի ծայրին գտնվող դեպի յետ դարձած փոքրիկ փշիկները մտցնում ե միջատի մարմինը և այդպես բռնած դուրս քաշում անցքի միջից:

Բների վրա անցքեր բացելն այնքան ել դյուրին աշխատանք չե. նա փայտփորից խլում ե բավական մեծ յեռանդ. կորցրած ուժերը կրկին ձեռք բերելու համար փայտփորն ըստիպված ե շատակեր լինելու: Այդ ե պատճառը, վոր մի անցք փորելուց հետո սկսում ե նա անմիջապես փորել յերկրորդ անցքը, ապա յերրորդը, չորրորդը: Մի խոսքով, ամբողջ ժամանակը նա գործի վրա յե: Յեվ ինչպես կարող ե նա այդպես չլինել. չե՞ վոր նրա գտածն ուրիշ բան չե, բայց յեթե մի փոքրիկ, աննշան միջատ, վոր յերբեք չի կարող փոր կշտացնել: Սակայն այդ փոքրիկ միջատներն ահագին վնաս են պատճառում ծառերին: Փայտփորը, վոր այդչափ մեծ յեռանդով վոչնչացնում ե այդ վնասակար միջատները, ուրեմն, բավական ոգտակար գործ ե կատարում ծառերի համար:

Ծառերի բունը փայտփորի հարազատ միջավայրն ե. ինչպես վոր կերակուրն այդտեղ ե փնտռում, այնպես ել այդտեղ ե շինում նա իր բունը: Բուն շինելու ժամանակ նա չափազանց մեծ աշխատանք ե գործ դնում: Հաճախ շինում ե ծառի բնի մեջ կես արշին, յերբեմն ել մի արշին յերկարություն ունեցող խորը և թեք գնացող անցք և ապա սրա ծայրին ել բունը, վոր սովորաբար քառորդ արշին լայնություն ե ունենում: Յեվ այդ ամբողջ աշխատանքը կատարում ե նա միայն կտցով: Շատ անգամ այդպիսի բուն շինելու համար մարին և արուն աշխատում են յերկու ամբողջ շաբաթ: Բնատեղ մեծ մասամբ ընտրում են նրանք ծառերի բների վրա

յեղած փտած և փշացած մասերը: Այդպիսի տեղեր ծառերի բների վրա շատ են լինում: Յերբ ուժեղ քամիներից կամ այլ պատճառներից պոկվում ե ծառի ճյուղը, բնի վրա, ճյուղի պոկված տեղում, առաջանում ե մի փոքրիկ փոս: Անձրևների ժամանակ այդ փոսը լցվում ե ջրով. դրանից հետզհետե ծառի փայտանյութն այդ մասում սկսում ե փտել: Յերբեմն ծառերի բնի վրա դուրս են գալիս սուռնկեր, վորոնք հետըզհետե ծծում են բնի մեջ յեղած հյութերը: Աշնանը, յերբ այդ սուռնկերն ընկնում են, այն տեղերը, վորտեղ կպած են յեղել նրանք, սկսում են կամաց-կամաց փտել: Ահա հենց այդպիսի տեղեր ե ընտրում փայտփորն իբրև բնատեղ: Յեվ այդ շատ հասկանալի յե. չե՞ վոր այդպիսի տեղերն ավելի հեշտ ե փորել, քան անմխաս մնացած մասերը: Բուն շինելիս փայտփորը հաճախ բնափայտից պոկում ե բավական մեծ տաշեղներ: Յեվ այդ ահա թե ինչպես: Կտցով նա վոչ միայն ծակում ե, այլ և ճեղքեր ե բացում, ապա ճեղքի յերկու ծայրերը կտրում ե և դուրս հանում փայտից խոշոր կտորներ: Նըշանակում ե՝ նա կտցով կատարում ե այնպիսի աշխատանք, ինչպիսին կատարում ենք սովորաբար մենք կացնով, դուրով և կամ սղոցով: Այնտեղ, վորտեղ փայտփորը շինում ե իր բունը, ծառի շուրջը կարելի յե տեսնել ահագին քանակությամբ տաշեղներ: Բուն շինելուց հետո բնի հատակը հարթում ե նա և այդ այնպիսի խնամքով, վոր կարծես ունդով լինի հարթած: Այնուհետև հատակի վրա փռում ե փայտի փոքրիկ և սղոցուքի նմանող մասնիկներ և այդպիսով շինում ե ձվերի համար հարմար և փափուկ տեղեր: Ինչպես տեսնում եք, փայտփորն ամեն ինչ փայտից ե շինում: Յեվ ուրիշ կերպ չեր ել կարող լինել, քանի վոր այդ հյուսնը իր ամբողջ կյանքում փայտի հետ ե գործ ունենում: Նա ածում ե 4—6 հատ ձու: Չվերի վրա հերթով թուխս են նստում թե մարին և թե արուն: Չվերից դուրս յեկած ճուտերին ծնողներ-

ըը կերակրում են մեծ խնամքով և առատությամբ: Շուտով այդ ճուտերը մեծանում են և դուրս գալով բնից՝ սկսում են մագլցել ծառի բնի վրա: Բուն շինելը կապված է չափազանց մեծ աշխատանքների հետ, դրա համար էլ փայտփորները մի անգամ շինված բունը դործ են ածում բավական յերկար տարիներ: Հաճախ սերնդե-սերունդ միևնույն բնի մեջ են ձու ածում և թուխս նստում:

Փայտփորի միջանի տեսակները ձմեռը սովամահ չլինելու համար պաշար են հավաքում: Միջատներ, իհարկե, հավաքել և պահել հնարավոր չէ, դրա համար էլ հավաքում են պտուղներ, մեծ մասամբ կաղին: Այդպես են անում, որինակ, Ամերիկայում ապրող փայտփորի միջանի տեսակներ: Սրանք կաղինն ամբարում են դարձյալ ծառերի բնի մեջ: Սոսք չկա, վոր այդտեղ ևս կտուցն է, վոր ոգնության է հասնում: Կտցով նրանք շինում են բնի մեջ փոքրիկ անցքեր և յուրաքանչյուր անցքի մեջ մտցնում մի հատ կաղին: Զարմանալին այն է, վոր այդ անցքերն այնքան նեղ են շինում, վոր կաղինն ուժով է ներս մտնում: Մարդիկ այդ անցքերից կաղինները դուրս հանելու համար անսպասան պետք է դիմեն բզի կամ այլ նման դործիքի ոգնության, մինչդեռ փայտփորը պետք յեղած ժամանակ իր սուր և ամուր կտցով ամենայն հեշտությամբ կաղինները դուրս է հանում իրենց տեղերից: Յերբեմն փայտփորը նման անցքեր է շինում հեռագրասյուների վրա: Պատահել են դեպքեր, վոր այդ անցքերն այնքան շատ են յեղել հեռագրասյուների վրա, վոր վերջիններս ուժեղ քամիներին այլևս չեն կարողացել դիմանալ և կոտրվել են:

Ամերիկայում ապրում է փայտփորի մի տեսակ, վոր պղնձի գույն ունենալու պատճառով կոչվում է պղնձագույն փայտփոր. սա ևս պաշար է հավաքում, բայց վոչ թե ձմեռվա, այլ ամառվա համար: Բանն այն է, վոր այնտեղ, վոր-

տեղ վոր ապրում ե պղնձագուշն փայտփորը, ամառը տեղի
 յեն ունենում յերկարատև յերաշտներ: Այս յերաշտների ժա-

Փայտփորը պաշար ե ամբարում հեռագրա-
 սյունի մեջ:

մանակ չորանում ե ամեն ինչ
 և կյանքը մեռնում ե ամե-
 նուրեք. համարյա բոլոր թը-
 չունները չվում են այլ յեր-
 կըրներ. բայց պղնձագուշն
 փայտփորը մնում ե իր տեղը.
 նա չվելու կարիք չի զգում:
 Պատճառը պարզ ե. նա հա-
 վաքել ե առատ պաշար, վոր
 կարող ե իրեն լիուլի բավա-
 րարել յերաշտի ամբողջ ըն-
 թացքում: Վսրտեղ ե ամբա-
 րում նա իր պաշարը: Մի
 ճանապարհորդ պատմում ե,
 վոր ինքը մի անգամ ագա-
 վա բույսի ցողունը կտրելիս
 հանկարծ նկատել ե, վոր նրա

ներսում յեղող ամբողջ տարածությունը լցված ե կաղիներով:
 Ահա հենց դա յե պղնձագուշն փայտփորի շտեմարանը: Յե-
 րաշտի ժամանակ ագավա բույսի ցողունը չորանալով՝ սեղ-
 մըվում ե, և նրա մեջ առաջանում ե վերևից մինչև ներքև
 մի պարապ տարածություն: Պղնձագուշն փայտփորն ամբա-
 րում ե իր պաշարը հենց այդտեղ: Յեվ այդ ահա թե ինչպես:
 նա ագավայի ներքևի մասում մի կողքի վրա մի անցք ե բա-
 նում և այդ անցքը հասցնում մինչև ներսի պարապ տարա-
 ծությունը: Այնուհետև բերում ե նա կաղինը և այդ անցքի
 միջով մտցնում ներս. յերբ հասնում ե կաղինը պարապ տարա-
 ծության, այդտեղ ծանրության ուժով ընկնում ե ցած: Փայտ-

փորը դրանից հետո բերում ե յերկրորդ կաղինը և նույն ձևով
գցում պարապ տարածութունը: Այդպես շարունակում ե նա
այնքան, մինչև վոր պարապ տարածութունը լցվում ե մինչև
անցքը: Այնուհետև փայտփորը մի նոր անցք ե բանում
առաջինից քիչ վերև և նրա միջով նույն ձևով լցնում պարապ
տարածութունը: Յերբ լցվում ե և այդ մասը, նա բանում ե
յերրորդ անցքը, ապա չորրորդը և այդպիսով ազավայի ցո-
ղունի ներսի ամբողջ տարածութունը, ներքևից մինչև գա-
գաթը լցնում կաղինով: Յերբեմն պատահում ե, վոր ազավա-
յի ցողունը լավ չորացած չի լինում, դրա համար ել նրա
ներսում լայն անցք չի բացվում. այդ դեպքում փայտփորն
ստիպված ե լինում ամեն մի կաղինի համար մի առանձին
անցք փորել: Ծանր ե այդ աշխատանքը, մանավանդ վոր նա
դրա համար կտցից պատ ուրիշ գործիք չունի, բայց աշխա-
տանքի առաջ ի՞նչ կարող ե դիմանալ: Իսկ մեր հյուսնը ծու-
լութուն չգիտե:

1

ՀԱԶԱՐՓԵՇԱԿԸ

Հազարփեշակը մկներին, նապաստակների և սկյուռների նման մի կրծող կենդանի յե: Առաջները բավական տարածված եր նա, բայց իր թանգագին մորթու պատճառով յենթարկվելով սարսափելի հալածանքի՝ շատ ու շատ յերկրներում միանգամայն անհետացել է. այժմ ապրում է նա Սիբիրի, Հյուսիսային Ամերիկայի և շատ չնչին թվով նաև Յեվրոպայի գետերի մոտ:

Նրան անվանում են կուղբ: Մեր փոքրիկ կրծողների հա-

մեմատությամբ նա բավական խոշոր կենդանի յե. հասունացած արու կուղբի յերկարությունը հասնում է 75-90 սանտիմետրի, պոչի յերկարությունը՝ 30 սանտիմետրի, բարձրությունը՝ դարձյալ նույնքան, իսկ ծանրությունը՝ 20-30 կիլոգրամմի: Մարմնի յետևի մասն ավելի հաստ է, քան առջևինը,

մեջքը կորացած, փորը կախված, պարանոցը կարճ և հաստ, գլուխը յետևի մասում լայն, առջևում սուր, գանգը տափակ: Վոտները կարճ են և չափազանց ուժեղ: Ցամաքի վրա նա շարժվում է դանդաղ և անճարպիկ կերպով: Յեվ այդ միանգամայն հասկանալի պատճառով. նա իր կյանքի մեծ մասն անց է կացնում ջրի մեջ, դրա համար ել շատ հարմարվել է ջրային, քան ցամաքային կյանքի: Յեվ իրոք. նրա յետևի վոտներն ավելի յերկար և ուժեղ են, քան առջևինները և, բացի դրանից, նրանց մատները միացած են միմյանց հետ լողաթաղանթով: Այդ վոտները նրա համար թիակներն էին կատարում: Այդպես են և գորտի յետևի վոտները: Լողալու ժամանակ նա ոգտվում է նաև պոչից: Սա հիմքի մոտ գլանաձև է, սովորական պողի նման, իսկ միջին մասում՝ տափակ թե վերևից և թե ներքևից և բավական լայն. լայնութունն այդտեղ հասնում է մոտ 20 սանտիմետրի. ծայրը փոքր ինչ կլոր է, իսկ յեզրերը սուր: Կուղբի այդ տարրինակ պոչը համարյա մերկ է, ծածկված փոքրիկ ձվաձև, գրեթե վեցանկյունի տափակ մաշկային թեփուկներով, վորոնց արանքից դուրս են ցցվում կարճ և հաստ մազեր: Իր այս տափակ և լայն պոչը արագ ու ճարպիկ կերպով ծրուելով այս ու այն կողմ, փոխում է նա իր ուղղութունը ջրի մեջ: Նշանակում է, պոչը նրա համար վոչ այլ ինչ է, բայց յեթե մի դեկ:

Ականջները փոքր են ու կարճ և պատած թե ներսից, թե դրսից մազերով: Այդ ականջները հեշտությամբ ծռում և կպցնում է նա գլխին, այնպես վոր լսողության անցքերը բոլորովին փակվում են: Հեշտությամբ փակվում են նաև նրա քթանցքները: Յերբ խորասուզվում է նա ջրի մեջ, անմիջապես ծածկվում են թե քթի և թե ականջի անցքերը, դրա համար ել անվտանգ կերպով կարողանում է նա մնալ ջրի տակ: Հաճախ մնում է նա ջրի տակ ամբողջ 5, յերբեմն ել 7 և նույն իսկ 10 րոպե:

Նրա մարմինը պատած է խիտ, փափուկ մետաքսանման մազերով, վորոնց մեջ այս ու այն տեղ ցցվում են ամուր, փայլուն և յերկար խողաններ: Նրա այդ հագուստը մեջքի կողմից մուգ է, կարմրավուն շագանակագույն, իսկ փորի կողմից՝ բաց-գորշավուն. գեղեցիկ ու սքանչելի յե կուղբի մորթին. ճիշտ է, այդ մորթին պաշտպանում է նրան ցրտից, յերբ նա գտնվում է ջրից դուրս, բայց և միաժամանակ այդ մորթին դարձել է կուղբի դժբախտության գլխավոր պատճառը. մարդիկ նրա այդ գեղեցիկ հագուստը ձեռք բերելու համար ամենաանողոք կերպով հալածում են նրան: Յուրաքանչյուր տարի ահագին քանակությամբ կուղբ է վոչնչանում այդ մորթու պատճառով, և գուցե գա մի որ, վոր այլևս կուղբ չլինի աշխարհիս յերեսին:

Հարմարված լինելով ջրային կյանքին՝ կուղբն իր բունը շինում է ջրի մեջ:

Բունը շինելու համար նա ամենից առաջ ջրի մեջ մի հարթ տեղ է ընտրում և ապա հողից, տղմից ու փոքրիկ քարերից շինում է նրա վրա մի շրջան. դա նրա տան հիմքն է: Այնուհետև բերում է սուր ծայրեր ունեցող փայտյա ձողեր և տնկում այդ հիմքի վրա. ստացվում է վրանի նմանող նըրա տան կմախքը: Յերբ կմախքը սլատրաստ է, սկսում է նա բարակ ճիպոտներով հյուսել ձողերի արանքը: Ինչքան ել լավ հյուսելու լինի, այնուամենայնիվ, պարզ է, վոր պետք է մնան անցքեր, վորոնց միջով ջուրը կարող է ներս մտնել: Վորպեսզի այդ տեղի չունենա, նա սկսում է այդ փայտյա հյուսվածքի թե դրսի և թե ներսի յերեսները ծեփել հողով ու տղմով և ապա հարթ կերպով սվաղել:

Յեվ այդ ահա թե ինչպես: Փայտյա հյուսվածքը պատրաստելուց հետո նա ցեխ ու տիղմ է բերում, ածում նրա վրա և առջևի վոտներով տփտփում. դրանից հյուսվածքի արանքները լցվում են, բայց մի մասն ել ներսի յերեսներից դուրս

ե գալիս: Այդ ժամանակ նա ներս ե մտնում և սկսում ե ծծված տիղմն ու ցեխը քսել ներսի յերեսներին:

Բայց տնակը դեռ պատրաստ չե: Մի շերտ ծեփը չի կարող ապահովել նրա տունը ջրից: Յեվ ահա նա բերում ե փոքրիկ ճյուղեր, տերեւներ, փռում պատերի վրա դրսից, մանավանդ կտրի վրա և նորից պատում նրանց յերեսը ցեխով ու տղմով ու կրկին լավ տփտփում: Յեխ և տղմի մի մասը նորից ծծվում ե ներսից: Նա այս անգամ ել մտնում ե ներս և ծծված մասերը քսում պատերին: Այս յերկրորդ շերտով ել նա չի բավականանում: Յեվ նրա վրա շինում ե յերրորդ շերտը, ապա չորրորդը և այդպես շարունակում այնքան, մինչև վոր ստացվում ե մի չափազանց հաստ ու ամուր պատ: Այժմ նրա պատերի միջով այլևս ջուր ներս չի ծծվում: Ծիշտ ե, հորդ անձրևների ժամանակ կարող ե նրա տնակի պատերի այս կամ այն մասը վնասվել, բայց կուղբը աշալուրջ կերպով հսկում ե տնակի վրա. հենց վորնկատում ե, վոր վորևե տեղից իր տնակին վտանգ ե սպառնում, անմիջապես սկսում ե նորոգել այդ մասը:

Բայց այդ դեռ բոլորը չե: Նրա տունը պետք ե ունենա և անցքեր, թե ներս ու դուրս անելու և թե պաշարը ներս բերելու համար: Յեվ նա շինում ե յերկու անցք. մեկն իր համար, իսկ մյուսը պաշար ներս բերելու համար: Առաջին անցքը վոլորուն ե և խորը, իսկ յերկրորդը՝ ուղիղ: Յեվ այդ միանգամայն հասկանալի յե: Նա կերակրվում ե թարմ ճյուղերով, կեղևով, հազվագյուտ դեպքում նաև փայտով: Այդպիսի նյութերը վոլորուն անցքով չեր կարող նա ներս բերել:

Ինչպես տեսանք, բունը շինում ե նա փայտյա ձողերից, ճիւղտաներից և ցեխից ու տղմից: Այս վերջինները գետի մեջ հեշտությամբ կարելի յե գտնել, իսկ ինչ վերաբերում ե փայտյա ձողերին, սրանց ձեռք բերելն արդեն

այնքան ել հեշտ չե: Մարդիկ ձողեր պատրաստելու համար գործ են ածում գործիքներ, որինակ, կացին, դանակ, սղոց և այլն: Կուղբը, սակայն, վոչ մի գործիք չունի. նրա միակ գործիքը՝ ատամներն են: Սրանցով է նա կտրում ծառերը, սրում նրանց ծայրերը, կեղևահան անում: Այդ ատամները գտնվում են ծնոտների առջևի մասում և յուրաքանչյուրի վրա մի-մի գոյգոյ: Դրանք չափազանց մեծ են, ուժեղ, սուր և ունեն թեք դիրք. բերանը փակած ժամանակ նրանք վոչ թե նստում են մեր ատամների պես միմյանց վրա, այլ անցնում են մեկը մյուսի վրայով: Այդ ատամները նրա համար նույն դերն են կատարում, ինչ վոր հյուսնների համար դուրը:

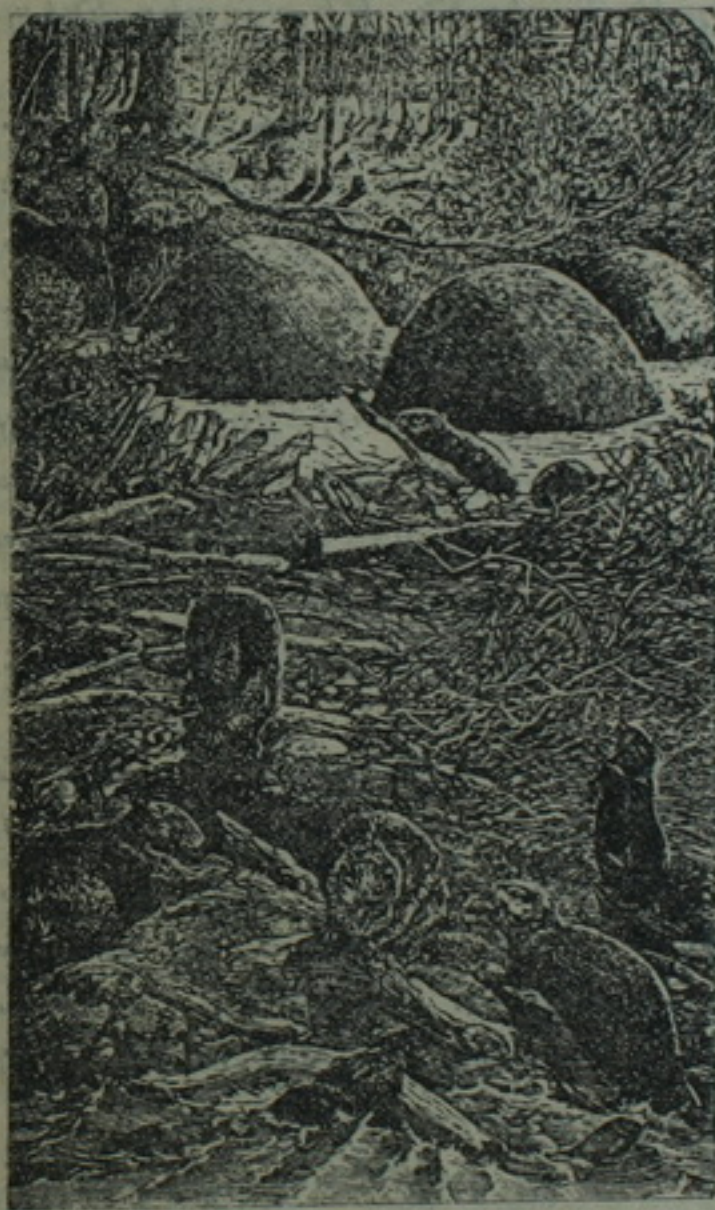
Այժմ տեսնենք, թե նա ինչպես է աշխատում: Ինչպես առհասարակ բոլոր կրծողները, կուղբը ևս գիշերային կենդանի յե. ցերեկը քնում, հանգստանում է, իսկ գիշերը դուրս է գալիս աշխատելու կամ կերակուր փնտռելու: Հենց վոր արևը մայր է մտնում, տեղից դուրս է գալիս նա և մտնում անտառ. այստեղ նա վոչ թե փնտռում է ընկած չորացած ճյուղեր կամ փայտ, այլ թարմ ու կանգուն թփեր ու ծառեր: Չորացած և կամ փտած բաների հետ նա գործ չունի: Ընտրելով մի փափուկ փայտանյութ ունեցող ծառ, անմիջապես գործի յե անցնում: Նստում է յետևի վոտների վրա ծառի հիմքի մոտ, հենվում լայն ու տափակ սղոցի վրա, գրկում առջևի վոտներով ծառը և սկսում աշխատել ատամներով: Շուտով ծառի շուրջն առաջանում է մի ակոս: Վերջինս քանի գնում, հետզհետե խորանում է ու լայնանում: Ակոսի մի կողմը միշտ ավելի խորն է լինում, քան մյուս կողմը: Յերբ ակոսը բավականաչափ խորանում է, նա միքիչ հեռանում է և այստեղից հրում ծառը դեպի այն կողմը, վորտեղ ակոսն ավելի խոր է փորված: Ծառը ճռճռալով կորանում է և կոտորվելով տապալվում: Կուղբն անմիջապես շտապում է դեպի

գետը, այնտեղ ջրի մեջ ֆուսում մի վորոշ ժամանակ և կրկին դուրս գալով՝ մոտենում է ընկած ծառին: Դա անշուշտ մի նախազգուշուլթյուն է. չե՞ վոր ընկնող ծառի ձայնից կարող են թշնամիներն իմանալ նրա տեղը և վնասել նրան: Այժմ պետք է ընկած ծառը քաշել տանել դեպի ջուրը: Մի չափազանց ծանր աշխատանք: Բայց կուղբը գիտե իր գործը: Նա սկսում է ընկած ծառը մասերի բաժանել, ապա այդ մասերից հեռացնում է ճյուղերը: Յեվ այդ բոլորը կատարում ենա սրագ ու ճարպիկ կերպով: Մատի հաստություն ունեցող ճյուղը կտրում է միայն մի հարվածով: Այժմ ունի նա փայտի կտորներ և ճյուղեր: Ճյուղերը տեղափոխում ենա քաշելով, իսկ փայտի կտորները՝ գլորելով: Թե՛ ճյուղերը քաշելու և թե՛ փայտի կտորները գլորելու համար անհրաժեշտ է, իհարկե, մի հարմար ճանապարհ. այլապես նրանք կարող են դեմ ընկնել թփերին, կոճղերին և ծառերին: Յեվ կուղբը շինում է այդպիսի ճանապարհ. նա կտրում, հեռացնում է բոլոր թփերը, փոքրիկ ծառերը, հարթում է հողի վրա անհարթությունները և պատրաստում այդպիսով հարմարավոր ճանապարհ: Ծառ ընտրելիս աշխատում է, վոր նա այդ ճանապարհից շատ հեռու չլինի, ապա վայր ընկած ժամանակն էլ ընկնի ճանապարհի վրա: Յեթե ծառը գետի անմիջապես կողքին է լինում, նա այնպես է կտրում, վոր ընկնի գետի մեջ. դրա համար նա գետին դարձած մասում ահոսն ավելի խոր է փորում: Այդ բոլոր աշխատանքը կատարում է նա միայն գիշերը. հենց վոր սկսում է լուսանալ, նա դադարեցնում է աշխատանքը և գնում քնելու կամ հանգստանալու, հետևյալ գիշերը, սակայն, նա դարձյալ իր աշխատանքի վրա յե:

Բուն պատրաստելը դեռ բավական չէ. այդ բունը շարունակ յենթակա յե զանազան պատահարների. չե՞ վոր գետը կարող է հորդանալ և կամ բոլորովին բարակել: Հորդացած ժամանակ նա կարող է ծածկել տունը և վնասել, իսկ

բարակած ժամանակն ել բունը կարող ե ջրից դուրս մնալ: Անհրաժեշտ ե, ուրեմն, այնպես անել, վոր այդպիսի դեպքերում բունը պաշտպանված լինի: Դրա միակ միջոցն այն ե, վոր գետի ջուրը պահի նա միշտ միևնույն բարձրության վրա: Յեվ նա այդպես ել անում ե: Նա իր բնից ներքև շինում ե գետի ամբողջ լայնությամբ մի հողապատնեշ: Սա արդեն չափազանց մեծ գործ ե և նրա անհատական ուժերից վեր: Բայց այդ գործում նա մենակ չի լինում: Հողապատնեշի վրա աշխատում են հարևան բների մեջ ապրող բոլոր կուղբերը: Յեվ այդ միանգամայն հասկանալի յե. հողապատնեշը պաշտպանելու յե նրանց բոլորի բները: Հողապատնեշը շինելու համար նրանք գետի լայնությամբ հատակի վրա հողից, տղմից և քարերից շինում են մի փոքրիկ բարձրություն. դա հողապատնեշի հիմքն ե. այնուհետև բերում են ձողեր և իրար կողք-կողքի տնկում: Այդ ժամանակ մեկը բերում ե ձողը, մյուսը տնկում ե հողի մեջ, յերրորդը ձողի հիմքի մոտ հավաքում հող ու տիղմ, ձողին ավելի հաստատուն դիրք տալու համար: Մի խոսքով, հավաքական աշխատանքը յեռուն կերպով առաջ ե գնում: Ձողերը տնկելուց հետո ճիպոտներով սկսում են հյուսել նրանց արանքները: Ձուրը վորպեսզի կանգ առնի, լճանա, անհրաժեշտ ե, վոր հյուսվածքի բոլոր անցքերը փակվեն: Այդպես ել անում են. նրանք ցեխով ու տղմով փակում են այդ անցքերը: Բայց մի շերտով այդ անցքերը չեն կարող փակվել, դրա համար ել նրանք նորանոր շերտեր են ավելացնում յեղածի վրա: Նոր շերտ լինելու ժամանակ նրանք տերևոտ ձուլղեր են բերում, վրա տալիս և ապա սրանց վրա ցեխ ու տիղմ ածում, հաճախ դնում են նրա վրա նաև ծանր քարեր: Ինչպես տեսնում ենք, հողապատնեշը շինում են նրանք այնպես, ինչպես տնակն են շինում: Տարբերությունն այն ե, վոր տրնակը շինում են մի կամ յերկու հողի, այսինքն մի եզ և մի ա-

քու, իսկ հողապատնեշը մի ամբողջ խումբ. բացի դրանից, հողապատնեշը շինվում է շատ ամուր կերպով: Պատճառը պարզ է. նա պետք է դիմանա ջրի ամբողջ հոսանքին: Յեթե գետն արագանում է, այն ժամանակ շինում են նրանք յերկու հողապատնեշ, մեկը մյուսից վորոշ հեռավորության վրա: Հողապատնեշի վրա ջրի համար շինում են անցքեր:

Ջրի հորդացման ժամանակ այդ անցքերը մեծացնում են, իսկ բարակացած ժամանակ, ընդհակառակը, փոքրացնում: Տնակի նման հողապատնեշը ևս կարող է այս կամ այն պատճառից վնասվել, դրա համար ել նրանք միշտ աշալուրջ կերպով հսկում են և շարունակ նորոգում վնասված տեղերը:

Սակայն կուղբերը միայն տնակներ ու հողապատնեշներ չեն շինում. նրանք յերբեմն շինում են և արհեստական փոքրիկ լճակներ և ջրանցքներ: Յեւ այդ ահա թե ինչու: Մենք տեսանք, վոր կուղբերը ծառը կտրելուց և մասերի բաժանելուց հետո սկսում են տեղափոխել նրա մա-

տողքերը հողապատնեշ են շինում, յետևում յերեւում են նրանց վրանածեղ տնակները. մասերի բաժանելուց հետո սկսում են տեղափոխել նրա մա-

սերը դեպի գետը ցամաքային ճանապարհով: Ցամաքային ճանապարհն առհասարակ կապված է չափազանց շատ դժվարությունների և վտանգների հետ: Այդ պատճառով ել նրանք շատ հաճախ շինում են արհեստական ջրային ճանապարհներ, վորովհետև այնպիսի ճանապարհներով փոխադրություններն ավելի հեշտ կերպով են կատարվում և, բացի դրանից, նրանց համար միանգամայն անվտանգ է ջրով անցնել, քանի վոր նրանք հրաշալի լուղորդներ են և գիտեն, թե այդտեղ ինչպես պետք է թշնամուց խուսափել:

Ջրային ճանապարհները շինում են նրանք այսպես: Գետերի մեջ թափվում են գետակներ ու առուներ. հաճախ նրանք այդ գետակների և առուների առաջ շինում են բարձր հողապատնեշներ. դրանից ջուրը կանգ է առնում, լճանում, տարածվում: Այդ ժամանակ ջրի մակերևույթը բավական բարձրանում է և հաճախ հասնում այն վայրերին, վորտեղից կուղրերը պետք է փայտային նյութեր տեղափոխեն դեպի գետը: Նշանակում է, ջրային ճանապարհն արդեն պատրաստ է. նրանք այդ նյութերը քաշում, գցում են ջրի մեջ և սրա միջով հեշտությամբ տանում այնտեղ, վորտեղ պետք է տանելին:

Յեթե անտառն այնպիսի տեղ է գտնվում, վոր այդ ձևով անհնարին է ջրային ճանապարհ առաջ բերել, և կամ մոտակայքում առուներ ու գետակներ չկան, այդ դեպքում նրանք շինում են ջրանցքներ: Մեր հյուսիսներն ու փայտահատներն այդ ժամանակ դառնում են հողփորներ և սկսում են իրենց առջևի վոտներով մի ծանր աշխատանք: Նրանք փորում են մի ջրանցք, վոր սովորաբար ունենում է մեկ և կես արշին լայնություն և մոտ մի արշին խորություն: Այդ նցքը փորելիս հաճախ նրանք հանդիպում են դժվարությունների, որինակ՝ արմատների, ծառերի, թփերի և մեծ քարերի ու ժայռերի: Յերբ խոչընդոտը փայտային

րա
յուն
խոշո

նյութ ե, հեշտությամբ հաղթահարում են. նրանց սուր ատամներն անմիջապես գործի յեն անցնում և խոչընդոտը մեջտեղից վերացնում, իսկ յեթե խոչոր քար կամ ժայռ ե ցըցվում նրանց առաջ, այդ դեպքում նրանց ամենակարող ատամներն անգամ վոչինչ չեն կարող անել: Այդպիսի տեղերում նրանք ջրանցքի ուղղությունը փոխում են: Նրանց կյանքն ուսումնասիրող գիտնականներից մեկը պատմում ե, վոր յերբեմն կուղբերը շինում են 70-80 սաժեն յերկարությամբ ջրանցքներ: Ջրանցքներ մեծ մասամբ շինում են նրանք հարթ տեղերում, վորովհետև փայտային նյութերը հենց այդպիսի տեղերով ե դժվար տեղափոխել, մինչդեռ այդպիսի տեղերում հեշտությամբ կարելի յե ջրանցքներ պատրաստել: Ճիշտ ե, դա կապված ե մեծ աշխատանքի հետ, բայց կուղբերն առհասարակ աշխատանքից չեն սարսափում: Ինչպես հողապատնեշները, այնպես ել լճակներն ու ջրանցքները կուղբերը պատրաստում են հավաքական ուժերով: Յեվ մի անգամայն հասկանալի պատճառով. չե՞ վոր դրանք ել ընդհանուր շահերին են ծառայում: Մի անգամ մեծ դժվարություններով շինելով այդպիսի խոչոր գործեր, նրանք շատ լավ գիտեն, վոր այնուհետև պետք ե ամեն որ ազատեն իրենց ահագին աշխատանքից: Հաշիվը պարզ ե և հասկանալի: Ինչպես տեսնում եք, կուղբերի տնակները և թե մյուս կառուցվածքները՝ հողապատնեշները, լճակներն ու ջրանցքները կապված են շատ ծանր ու համառ աշխատանքի հետ: Յեվ այդ ե պատճառը, վոր նրանք հեշտությամբ չեն թողնում իրենց բնակավայրը: Ավելին: Միևնույն տնակը հաճախ ժառանգաբար անցնում ե սերունդե-սերունդ: Սակայն, ծնողներից, պապերից կամ նախապապերից տնակներ ու զանազան ոգտակար կառուցվածքներ ժառանգելով, նրանք ձեռքները չեն ծայում և ոգտվում իրենց նախորդների թողած բարիքներից: Վոչ, այդ ժառանգությունը կապված ե բազմա-

Թիվ պարտականությունների հետ: Տնակները, ինչպես և մյուս բոլոր կառուցվածքները, յենթակա յեն շարունակ ջրի ավերիչ ազդեցության. յեթե նրանք ուշադիր կերպով հրակողություն չունենան, այդ բոլոր կառուցվածքները հեշտությամբ կարող են ավերվել, փշանալ: Ուրեմն, յեթե դրանք չեն ավերվում, փշանում, պատճառն այն է, վոր նրանք շարունակ նորոգում են վնասված մասերը: Սակայն նրանք միայն նորոգություններով չեն բավականանում. հաճախ պայմանները, հանգամանքներն ստիպում են նրանց նոր ջրանցքներ, լճակներ պատրաստել, և նրանք անմիջապես գործի յեն անցնում, առանց աշխատանքի մեծությունից ու ծանրությունից սարսափելու:

Կողբերին շատերն անվանում են հազարփեշակ: Միանգամայն հարմար անուն: Յեվ իրոք, նրանց ձեռքից ինչ ասես, վոր չի գալիս: Նրանք, ինչպես տեսանք, հրաշալի կերպով փայտահատներ են, հյուսներ են, ծեփողներ են, ապանունյնչափ հաջող հողփորներ են և, վոր գլխավորն է, հրաշալի ճարտարապետներ են, գիտեն, թե ինչպես պետք է շինել հողապատնեշները, ջրանցքները և լճակները: Բայց վորտեղ և յե՞րբ են սովորում նրանք այդ բոլորը: — Վոչ մի տեղ: Նրանք այդ արհեստները գիտեն առանց սովորելու: Նրանք այդ բոլորը կատարում են բնազդաբար, ճիշտ այնպես, ինչպես շերամն իր բոժոժն է հյուսում, սարդն իր վոստայնը, և կամ ծիծեռնակն իր բունն է ծեփում, առանց սովորելու, նունիսկ առանց տեսնելու, թե ինչպես են անում այդ ուրիշները:

ԿՈՒՅՐ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐԸ

Կենդանիների մեջ վոչ մեկն այնպիսի բարդ բուն չի շինում, ինչպես տերմիտները, վորոնց անվանում են նաև սպիտակ մրջյուններ: Սրանց բունը հաճախ ունենում է $2\frac{1}{2}$ կամ 3 սաժեն բարձրություն, հիմքը դարձյալ նույնքան և դրսից նմանում է մի մեծ բլրի: Դա մի հսկայական շենք է, մանավանդ յերբ ի նկատի յենք ունենում նրա կառուցող փոքրիկ կենդանիները, վորոնց յերկարությունը հազիվ կես մատնաչափի յե հասնում: Յեվ իրոք, տերմիտն իր շինած բնի մոտ մի վողորմելի թզուկ է. յեթե համեմատենք բունը նրա մարմնի հետ, կտեսնենք, վոր բունը նրա մարմնից մոտ հազար անգամ ավելի բարձր է: Ամենաբարձր շենքը, վոր ամենահայտնի ճարտարապետները շինել են մինչև այժմ, 150 սաժենից ավելի չի յեղել, իսկ 150 սաժենը մարդու հասակից անի՞ անգամ է բարձր. — պարզ է, վոչ ավելի քան 170 կամ 275 անգամ: Հազար անգամ ավելի բարձր շինություն շինելու համար մարդիկ պետք է կառուցեն մոտավորապես 2 վոստ բարձրություն ունեցող շենք: Այսպիսի շենք դեռևս վո մի ժամանակ և վոչ մի տեղ չեն շինել:

Սակայն տերմիտների բունը միայն բարձրությամբ չե աչի բնկնում, այլ և ամրությամբ: Նրա բնի վրա ազատ կերպով կարող են բարձրանալ միաժամանակ 5 մարդ, և բունը դանից վոչ մի վնաս չի ստանալ: Ավելին. նրա բնի վրա ազա կերպով կարող են բարձրանալ նաև գոմեշները և, վոր

ավելի դարձանալի յե, փղերը, վորոնց ծանրությունը հաս-
նում ե 70-80 փթի: Գիտնականներն ուսումնասիրելու հա-
մար հաճախ քանդել են նրանց բները և նկատել, վոր յերեք
բանվոր ծանր քլունգներով և բահերով աշխատելով միքա-
նի ժամում հազիվ են կարողանում քանդել այդ բները:

Ամեն մի բնի մեջ ապրում են միլիոնավոր տերմիտներ.
բայց դրանք բոլորը միայն մի ընտանիքի անդամներ են:
Յուրաքանչյուր բնի մեջ լինում ե մի մայր և մի հայր, ա-
պա անթիվ-անհամար զավակներ: Այդ զավակների մի մասը
կոչվում են աշխատավորներ, մյուսները զինվորներ: Աշխա-
տավորներն ամենափոքրիկ տերմիտներն են բնի մեջ. դրանք
իրենց ամբողջ կյանքն աշխատանքի մեջ են անցկացնում, և
իզուր չեն նրանց անվանում աշխատավորներ: Դրանք են բու-
նը շինում, նորոգում: Բայց դրանով չի սպառվում նրանց
աշխատանքը: Նրանք են և կերակուր գտնողները: Փոք-
րիկ թրթուռները, վորոնց թիվը հարյուր հազարներով պետք
ե հաշվել, ապա զինվորները, վերջապես հայրն ու մայրը
յերբեք կերակրի հոգս չեն քաշում: Այդ հոգսն ամբողջովին
ծանրացած ե աշխատավորների վրա: Բացի դրանից, նրանք
են մանուկ սերնդի սպանողը, խնամողը մեծացնողը: Յեվ այդ
ե պատճառը, վոր բնի մեջ աշխատողներն աչքի յեն ընկնում
իրենց շատությամբ: Յեվ ուրիշ կերպ ել չեր կարող լինել
չե՞ վոր մեծ աշխատանքը պահանջում ե ավելի մեծ թվո
աշխատավոր ձեռքեր:

Թվի կողմից յերկրորդ տեղը բռնում են զինվորներ.
սրանք ավելի մեծ են, քան աշխատավորները և ունեն աս-
գին գլուխներ. նրանց գլուխը կազմում ե ուղիղ մարտի
կեսը և ունեն հսկայական ծնոտներ, վորոնք սովորաբար բլ-
խի կիսի շափ յերկարություն են ունենում: Զինվորները
պաշտպանում են բունը զանազան թշնամիներից: Հենց վոր
վորևե կողմից վտանգ ե սպառնում, զինվորներն անմիջապես

ուղղվում են դեպի այն կողմը և իրենց ուժեղ ծնոտներով աներկյուղ կերպով պաշտպանում բունը:

Աշխատավորներն եզեր են, իսկ զինվորներն արուններ, բայց յերբեք սերունդ չեն առաջ բերում: Սերունդ առաջ են բերում բնի մեջ միայն յերկուսը, այն է՝ հայրը և մայրը: Հայրը զինվորներից փոքր ինչ մեծ է լինում, իսկ մայրը շատ ավելի մեծ, քան հայրը: Մայրը հոր հետ միասին ապրում է մի սենյակում և շարունակ ձու յե ածում:

Այժմ տեսնենք, թե մեր ճարտարապետներն ինչպես են շինում իրենց բունը:

Բունը շինում են նրանք կավից և բուն շինելու ժամանակ մտնում են հողի տակ և այնպես աշխատում: Շինանյութի համար այս ու այնտեղ ընկնելու կարիք չունեն. հարկավոր կավը վերցնում են նրանք ներքևից և կառուցում բունը: Կավից սկզբում շինում են նրանք յերկու հատ սրածայր աշտարակներ, ապա այդ աշտարակների միջև յեղած տարածության մեջ շինում են բազմաթիվ սենյակներ. այդպիսով աշտարակների արանքը հետզհետե լցվում է, վերջը աշտարակների ծայրերը անհետանում են, և առաջանում է խոտի դեղի նման մի բարձր բլուր:

Բլրի կողքերը, այսինքն՝ բլրի արտաքին պատերը չափազանց հաստ են. վերևում նրա հաստությունը հասնում է $1\frac{1}{2}$ -ից մինչև 2 արշինի, իսկ ներքևում՝ մինչև $2\frac{1}{2}$ արշինի: Այդ պատերը շինվում են կավից. կավը նրանք խառնում են թուփի հետ, դրանից կավն ամրանում է և դառնում աղյուսի նման մի զանգված: Այդ պատի միջով ամենայն ուղղությամբ անցնում են միջանցքներ, վորոնցով բնի զանազան մասերը կապակցվում են միմյանց հետ: Միջանցքների մի մասը գնում է դեպի հողի խորքը. այդ միջանցքներով տերմիտները ներքևից կավի մասնիկներ են հանում վերև և նրբանով կառուցում բնի այս կամ այն մասը: Պատի միջով

անցնում են նաև մի շարք այլ անցքեր դեպի ցած: Այդ անցքերը շինվում են հատկապես ջրի համար: Ճիշտ է, բնի պատերն, ինչպես տեսանք, ամուր են, բայց քանի վոր նրանք շինվում են կավից, ուրեմն միշտ վտանգ կա, վոր այս կամ այնտեղ բացված ճեղքից կարող է ջուրը ներս մտնել և վողողել ներսի սենյակները. դրա համար ել շինվում են այդ անցքերը: Սրանով ներս մտած ջուրը հոսում է ներքև և գնում հողի խորքը:

Այժմ ծանոթանանք բնի ներսի հետ: Նա բաղկացած է մի քանի հարկերից: Վերին հարկը, վոր գտնվում է գագաթի անմիջապես տակը, բաղկացած է մի մեծ և ընդարձակ սենյակից: Այդտեղ վոչ վոք չի ապրում. դա պաշտպանում է բնի ներսի տարածությունը դրսի ուժեղ ցրտերից և շոգերից: Յերբ արևը տաքացնում է բնի գագաթը, տաքությունն այդ հարկի միջով չի անցնում ներքև, վորովհետև այնտեղ ող է գտնվում, իսկ ոգն, ինչպես հայտնի յե, տաքություն վատ հաղորդիչ է: Այդ նույն ողը թույլ չի տալիս, վոր ցրտերի ժամանակ բնի ներսի տաքությունը դուրս գա: Այստեղ բնի ներսը վոչ շատ տաքանում է և վոչ ել շատ ցրտում:

Այժմ անցնենք բնի մյուս հարկերին: Լավ է սկսենք ամենացածր հարկից: Այս հարկը գտնվում է նկուղների վերևում, բայց անպայման գետնի մակերևույթից վերև և ամբողջ բնի մեջ ամենամեծ հարկն է: Նրա ուղիղ մեջտեղում գտնվում է մի մեծ ու ընդարձակ սենյակ, վորի յերկարություները լինում է կես արշին, յերբեմն ել ավելի: Հատակը հարթ, ուղիղ, իսկ առաստաղը՝ կամարածև: Պատերը հաստ ու ամուր և միացած շրջապատի սենյակների հետ բազմաթիվ անցքերով: Այս սենյակը բնի ամենամեծ և ամենալավ սենյակն է: Այդտեղ են ապրում մայրն ու հայրը: Սենյակի ուղիղ մեջտեղում գտնվում է մայրը, նրա կողքին հայրը, իսկ շուրջը վխտում են ահագին քանակությամբ աշխատա-

վորներ, սրանց շուրջն եւ իրարից հավասար հեռավորության վրա շարված են գինվորները, գլուխները դարձրած դեպի դուրսը: Այս սենյակի շուրջը գտնվում են բազմաթիվ մեծ ու

Տերմիտների տան կտրվածքը՝
յերեվոմ են բոլոր հարկերը.

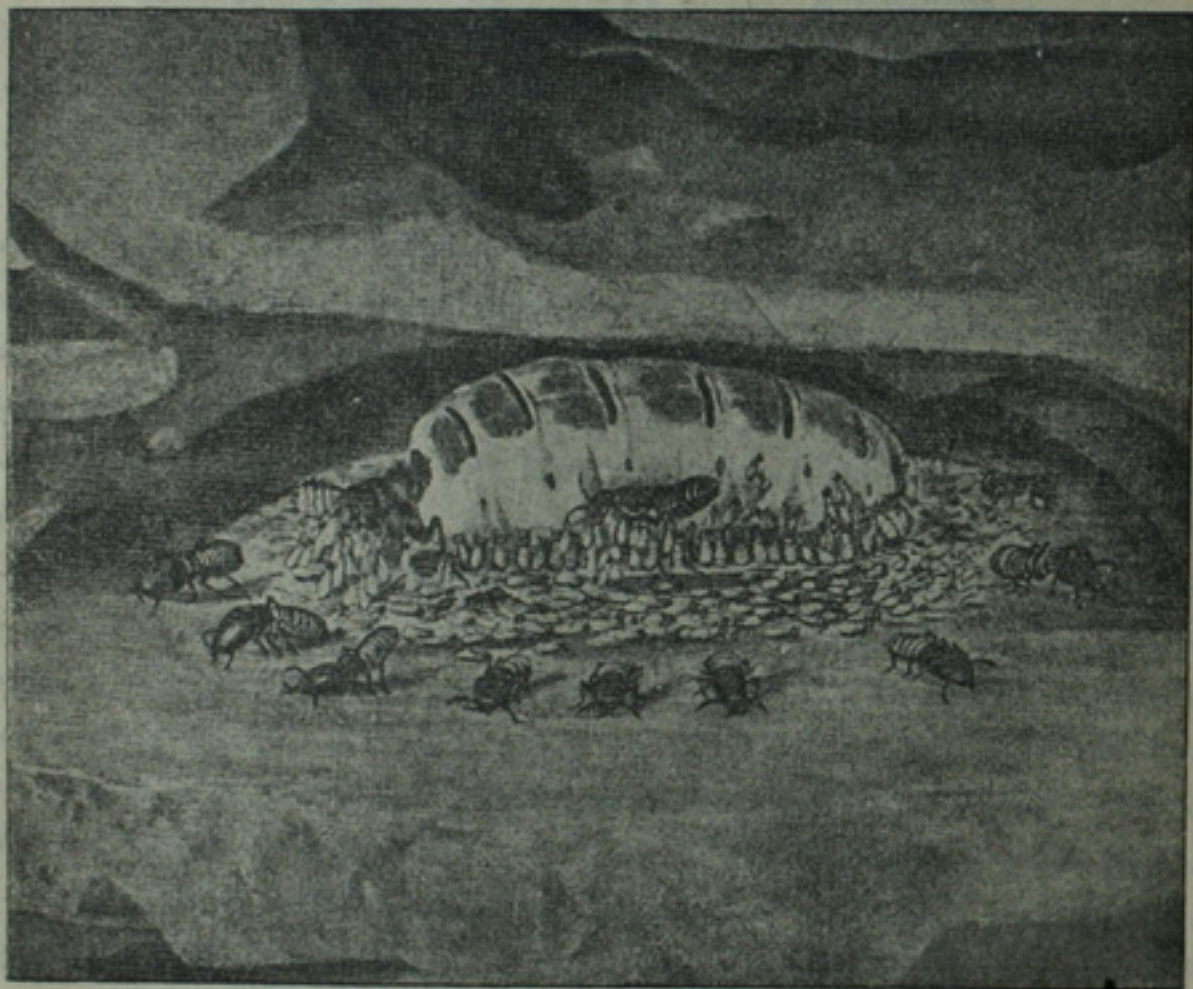
փոքր սենյակներ, վորտեղ ապրում են աշխատավորները, գինվորները. բացի այդ սենյակներից, այդ հարկի շուրջը, բնի պատերին կից գտնվում են և բազմաթիվ շտեմարաններ, վորտեղ ամբարում են տերմիտներն իրենց պաշարը:

Այս հարկի վրա գտնվում է յերկրորդ հարկը. սա բաղկացած է միայն մի հատ սենյակից, լավ է

ասել՝ դահլիճից, լայն ու ընդարձակ: Նրա մեջ կան բազմաթիվ գլանաձև ու սղղաձիգ սյուներ, մոտ $1\frac{1}{2}$ արշին բարձրությամբ: Այդ հսկայական դահլիճը դատարկ է, վոչ վոք այնտեղ չի ապրում: Այդտեղով տերմիտները միայն անցուղարձ են անում, այն է՝ ներքևի հարկից գնում են վերև և կամ վերևից ցած են իջնում, դեպի ներքևի հարկը: Բայց, իհարկե, պարզ է, վոր այդ հսկա դահլիճը միայն դրա համար չի շինվում: Տերմիտների կյանքն ուսումնասիրող գիտնականներից շատերն այն կարծիքին են, վոր այդ դահլիճը շինվում է բնի ողի քանակությունը շատացնելու համար: Յեվ իրավ, առաջին հարկում, ինչպես տեսանք, ապրում են ահագին թվով տերմիտներ. յեթե նույնքան տերմիտներ ապրեյին և այդ հարկում, այն ժամանակ բնի մեջ ողը սարսափելի ծանր կլիներ:

Այս հարկի հաստ ու ամուր սյուները վրա պահպանվում է յերրորդ հարկը. սա բնի ամենախիտ բնակչություն ունեցող հարկն է: Հարյուր հազարավոր տերմիտներ են ապրում

այդտեղ: Դա մի մեծ և ընդարձակ մանկանոց է. այդտեղ են ա՛յցկացնում տերմիտներն իրենց մանկությունը: Այդ հարկի մեջ կան մի շարք մեծ միջանցքներ և ապա անթիվ, անհամար փոքրիկ խցիկներ: Վերջիններս փայտից են շինվում, մինչդեռ, բնի մնացած մասերը կավից կամ առհասարակ հողից: Խցիկները շինելու համար աշխատավոր տերմիտները

Տերմիտների մայրը յեւ հայրը, շուրջը աշխատավորները յեւ ապա զինվորները կրծում են փայտը, պոկում մանրիկ մասնիկները և ապա այս մասնիկները խառնելով թքի հետ՝ պատրաստում բարակ տախտակներ, վորոնցից և շինում են խցիկները: Այս հարկը վերևից ծածկված է հաստ առաստաղով, վորի մեջ կան բազմաթիվ անցքեր: Վերջիններս միջոցով մանկանոցը հարաբե-

բության մեջ եւ մտնում ամենավերին հարկի հետ, վորը բաղկացած է, ինչպես տեսանք, մի մեծ և ընդարձակ սենյակից:

Այս բոլորից տեսնում ենք, վոր տերմիտների բունն ունի միանգամայն նպատակահարմար կազմություն. նա թե՛ ամուր է, թե՛ ողառատ և թե՛ պաշտպանված է միաժամանակ ուժեղ շոգերից ու ցրտից:

Տերմիտների բնի մեջ կան բազմաթիվ շտեմարաններ. դրանք գտնվում են դրսի պատերին կից և միացած են միմյանց հետ անցքերով: Վորոշ ձև չունեն շտեմարանները. բնի մի մասում նրանք կլոր են, մի այլ մասում՝ յերկարավուն, անկյունավոր և կամ բոլորովին գուրկ վորևէ կանոնաբոր ձևից: Տերմիտներն ամենակեր են, բայց գլխավորապես ուտում են բուսական խեժ, թանձրացած նյութ, փայտ և այլն: Դրա համար ել ամբարում են իրենց շտեմարաններում այդպիսի նյութեր: Փայտը, խեժը և այլն նրանք մանրում, փոշիացնում են և այնպես լցնում շտեմարանները: Այդ պաշարով աշխատավորները կերակրում են մորը, հորը, զինվորներին, նույնպես և թրթուռներին: Դիտողությունները ցույց են տվել, վոր մանկանոցի բարակ փայտյա պատերը խոնավության ու տաքության շնորհիվ շուտով ծածկվում են բորբոսով. շատերի կարծիքով տերմիտների թրթուռներն սկզբում կերակրվում են հենց այդ բորբոսով: Տերմիտները կույր են և առհասարակ լույս չեն սիրում. դրա համար ել աշխատում են մնալ մթության մեջ: Կերակուր փնտռելու համար անգամ լույս աշխարհ չեն դուրս գալիս: Նրանք իրենց բնից ստորերկրյա ճանապարհներ են շինում դեպի գանազան կողմեր և նրանցով անցուղարձ անում: Յեթե այդպիսի ճանապարհներ շինելու ժամանակ հանդիպում են ժայռի, նրանք կանգ չեն առնում և շարունակում են իրենց ճանապարհը ժայռի վրայով, շինելով կավից ու հողի մաս-

նիկներին խողովակներ: Այդ ճանապարհները հասցնում են նրանք այն առարկաներին, վորոնցով սնվում են, որինակ, ծառերի, ընկած կոճղերի, փայտյա զանազան առարկաների և այլն: Բայց այդտեղ ևս նրանք աշխատում են մթության մեջ:

Մի գիտնական պատմում է, վոր տերմիտները հաճախ մուտք են գործում և մարդկային բնակարանները և այնտեղ ուտում կարասիները: Սակայն դրա համար նրանք ծակում են հատակը և մտնում կարասիի մեջ աննկատելի կերպով. որինակ, սեղանի մեջ մտնելու համար նրանք ծակում են հատակը հենց այնտեղ, վորտեղ գտնվում է սեղանի վոտքը: Ներս մտնելով սեղանի վոտքի մեջ ներքևից՝ սկսում են նրանք խժռել փայտանյութը, առանց դրսի շերտին ձեռք տալու, այնպես վոր դրսից թվում է, թե սեղանի վոտքն անվնաս է. այդպիսի վոտքը, հասկանալի չէ, վոր այնուհետև հեշտությամբ կոտրվում է: Կոտրվելուց հետո յերևում է, վոր ներսն ամբողջովին կերված է և անվնաս մնացել է միայն մի շատ բարակ շերտ: Յեթե սեղանի վրա դրված են լինում մրգեր, տերմիտները նույն ձևով սկսում են խժռել և այդ մրգերը. նրանք մտնում են մրգերի մեջ այն մասերից, վորտեղ մրգերը կաշոււմ են սեղանի մակերևույթին: Յեւ այդ միանգամայն հասկանալի պատճառով. եթե նրանք անցքը բաց անելին կողքից, այն ժամանակ լույս կմտներ ներս, իսկ լույսից նրանք, ինչպես տեսանք, խուսափում են:

Միևնույն գիտնականը պատմում է հետևյալը.

«Մի սենյակում, — ասում է նա, — կար ուտելիք ենով լիքը մի քսակ. հատակը, վորի վրա դրված էր այդ քսակը, շինված էր չափազանց ամուր նյութից, այնպես վոր տերմիտները հատակը չեյին կարող ծակել, բայց չնայած դրան, այդ ուտելիքները վերջը տերմիտների բաժին է դառնում: Յեւ այդ ահա թե ինչպես: Տերմիտներն առաստաղը ծակում են

ուղիղ քսակի ուղղութեամբ և բացված անցքից մի խողովակ շինում դեպի քսակը: Այնուհետև այդ խողովակով նրանք ապահով կերպով սկսում են անց ու դարձ անել: Վերջը նկատելով, վոր այդ ուղիղ դեպի ցած իջնող խողովակով դժվար է վեր ու վար անել, նրանք շինում են մի այլ խողովակ, վոր վորոքուն կերպով փաթաթվում է առաջին խողովակի շուրջը: Ահա այս վերջին խողովակով նրանք հեշտութեամբ կարողանում են քսակի մեջ գտնված ուտելիքները կրել իրենց շտեմարանները»:

Յույց տալու համար, թե ինչպես տերմիտներն իրենց աշխատանքի ժամանակ կարողանում են խուսափել վտանգներից, մի այլ գիտնական պատմում է նրանց կյանքից մի ուրիշ դեպք: «Տերմիտները,—ասում է նա,—մտնելով մի մառան՝ ուտում են շշերի բերանին գտնվող խցանները, բայց այնպես, վոր վոչ մի խցան չի ծակվում. ասել է, խցաններից մնում են բարակ շերտեր: Յեթե նրանք խցանն ուտելին մինչև վերջը, հասկանալի չէ, վոր գինին դուրս կթափվեր և նրանց կխեղդեր»:

Յե՛վ այդ բոլորը կատարում են այդ փոքրիկ կույր միջատները: Այժմ տեսնենք, թե ինչպես են բազմանում նրանք:

Ինչպես տեսանք, ներքևի հարկի մեջտեղում գտնվող մի մեծ սենյակում ապրում են հայրն ու մայրը բազմաթիվ աշխատավորներով և զինվորներով շրջապատված: Աշխատավորներն իրենց գտած ամենալավ ու ամենահամեղ կերակուրը հրամցնում են մորը և սա առատ սնունդ ստանալով՝ հետզհետե մեծանում է և մեծանում է փորիկի կողմից, այնպես վոր վերջն յերկու, նույնիսկ յերեք հազար անգամ ավելի մեծ ծավալ է ընդունում, քան առաջ էր: Բայց մայրն անգործ չի. նա շարունակ ձու յե ածում: Դիտողութունները ցույց են տվել, վոր նա ամեն մի բոսայտում ածում է 50 ձու. ասել է՝ մոտավորապես յուրաքանչյուր վայրկյանում մի հատ

ձուռ: Այս հաշվով նա մի ժամում ածում է 3000, իսկ մի ուրում 72,000 ձուռ: Աշխատավորները, վորոնք շրջապատում են նրան, ածված ձվերն անմիջապես առնում, տանում են մանկանոցը. այստեղ նրանցից դուրս են գալիս փոքրիկ թրթր-թուռներ, վորոնց այնուհետև նրանք ամենայն խնամքով պահում, մեծացնում են: Նշանակում է, ամեն ոք տերմիտներին բնի բնակիչներին թիվն ածում է տասնյակ հազարներով: Վորքան էլ այդ բնակիչները փոքր լինեն և բունը մեծ, այնուամենայնիվ վերջն այդ բունը չպետք է կարողանա տեղավորել բոլորին: Ահա հենց այդ պատճառով էլ ժամանակ առ ժամանակ բնից դուրս են գալիս ահագին քանակությամբ տերմիտներ, վորոնք գնում են նոր տուն ու տեղ դնելու: Նրանք դուրս են գալիս սովորաբար կամ վաղ առավոտները և կամ գիշերները: Բնից դուրս գալուց հետո, նրանք շնորհիվ իրենց յերկար թևերի՝ թռչում, բարձրանում են ողի մեջ և վորոշ ժամանակ խաղում այնտեղ: Ծրագի լույսն այդ ժամանակ նրանց շատ է գրավում, ճիշտ այնպես, ինչպես գրավում է և մյուս գիշերային թևավոր միջատներին, և նրանք գլխապատառ թռչում են դեպի լույսը և թափվում ճրագի վրա, թափվում են հազարներով ու տասնյակ հազարներով: Այդպիսի դեպքերում սովորաբար ճրագը հանդիմանում է նրանց դիակներին տակ: Այդպես նրանք միքանի ժամ մնում են ողի մեջ, դա նրանց առաջին, բայց և վերջին թռիչքն է լինում: Այնուհետև նրանք ցած են իջնում, այստեղ նրանց թևերը կտրվում, ընկնում են, և դառնում են թևազուրկ եյակներ: Այդ թռիչքի ժամանակ նրանց հետևում են բազմաթիվ թշնամիներ. հազարներով ու տասնյակ հազարներով նրանք վոչնչանում են: Այդ դեռ բավական չէ. յերբ նրանք իջնում են, այնտեղ ևս մրջյունները, միջատները, գորտերը, թռչունները և զանազան տեսակի կենդանիներ նրանց հանգիստ չեն տալիս: Ամենքը վրա պրծած լափում են և այնքան, ինչքան հնարավոր

ե: Այսպիսով նրանց մեծ մասը վոչնչանում եւ միայն միան-
նըշան մասը թագնավելով խոտերի մեջ, տերեւների տակ և
կամ մամուռի մեջ՝ կարողանում եւ ազատվել: Այդ ժամանակ
մոտակայքում գտնվող տերմիտների բներից դուրս են գալիս
աշխատավորները և շինելով կավե փոքրիկ խցիկ՝ բանտարկում
են այնտեղ մի հատ եգ և մի հատ արու և ապա սկսում խնա-
մել և կերակրել նրանց: Այդ փոքրիկ խցիկը դառնում եւ այ-
նուհետև նոր բնի հիմքը: Բանտարկված արուն ու եգն
այլևս դուրս չեն գալիս այդտեղից և չեն ել կարող դուրս գալ,
վորովհետև խցիկի անցքերը շափազանց փոքր են նրանց հա-
մար: Հետզհետե այդ խցիկն աշխատավորները լայնացնում
և մեծացնում են և դարձնում այնպիսի ընդարձակ սենյակ,
ինչպիսին լինում եւ սովորական բնի մեջ առաջին հարկում:

Այժմ տեսնենք, թե ինչ են անում զինվորները բնի մեջ:

Զինվորներն, ինչպես անունն ել ցույց եւ տալիս, բու-
նը պաշտպանում են զանազան թշնամիներից: Յերբ քանդե-
լու դիտավորությամբ սկսում են քլուկոկով հարվածել բնի
պատերին, անմիջապես վնասված տեղերում յերևում են զին-
վորները՝ հազարներով, վորոնք իրենց ծանր ու մեծ գլուխն
առաջ ցցած և ծնոտները լայն բաց արած՝ հարձակվում են
բունն ավերողի վրա: Յեթե հաջողվում եւ մոտենալ թշնա-
մուն, ապա նրանք իրենց ծնոտները խորը խրում են նրա
մարմնի մեջ: Վոչ մի ուժով այնուհետև հնարավոր չի լի-
նում պոկել, հեռացնել նրանց. ավելի շուտ պոկվում եւ նը-
րանց վոտը, քան ծնոտները դուրս են գալիս թշնամու մար-
մնից: Յեթե սկսում են ջարդել նրանց, ապա ընկածներին
փոխարինում են նորերը և բոլորն ամենայն անձնագոհու-
թյամբ աշխատում են պաշտպանել իրենց հայրենի բունը. իսկ
յեթե դադարում են քանդելուց, այն ժամանակ միքիչ ըս-
պասելուց հետո զինվորները հեռանում են և մտնում իրենց
սենյակները, իսկ նրանց տեղը յերևում են աշխատավորնե-

ըր, հազարներով, տասնյակ հազարներով, վորոնք բոլորն ել մի-մի փոքրիկ կտոր հող կամ կավ վերցրած, գալիս են բնի վնասված մասը նորոգելու: Ամենայն կարգապահությամբ և արագությամբ նրանք նորոգությունն առաջ են տանում: Այդ ժամանակ նրանց մեջ յերևում են միայն միքանի հատ զին-վորներ, վորոնք առանց ձեռք տալու նորոգության նյութերին՝ դանդաղ կերպով այս ու այն կողմն են շարժվում. նրանցից մեկը կանգնում է վնասված մասի ամենակարեւոր կետում և շարունակ կամացուկ կերպով փոխում իր դիրքը, յերբեմն-յերբեմն նա իր ծանր գլուխը բարձրացնում է և ծնոտներով խփում գետնին: Այդ հարվածից առաջանում է մի ձայն, վոր վորոշ հեռավորության վրա անգամ լսելի յե լինում: Այդ ձայնից հետո լսվում է ինչ-վոր մի շրջուն, ինչպես յերևում է, այդ ձայնն առաջ են բերում աշխատավորները փորը գետնին քսելով: Ամեն անգամ, յերբ զինվորը գլխով դարկում է գետնին, աշխատավորներն սկսում են ավելի յեռանդով ու վողկորությամբ աշխատել: Ջարմանալին այն է, վոր տասնյակ հազարներով միասին աշխատելով, նրանք յերբեք մեկը մյուսին չեն խանգարում: Այդպես աշխատանքն առաջ են տանում, մինչև վոր ավարտվում է նորոգությունը. իսկ յեթե այդ ժամանակ նորից սկսում են քլուկի հարվածներ իջեցնել բնի վրա, կայծակի արագությամբ անհետանում են բոլոր աշխատավորները և նրանց տեղի բռնում են կրկին զինվորները՝ զինված իրենց ուժեղ ծնոտներով: Յեթե հակառակ զինվորների անձնուրաց պաշտպանության՝ թշնամին այնուամենայնիվ բունը քանդում է, այն ժամանակ նրանց մնում է միայն մի բան, այն է՝ ամեն կերպ աշխատել պաշտպանել մորը և հորը: Նրանք գտնվում են, ինչպես զիտենք, ներքևի հարկի մեջտեղում գտնվող սենյակում և այդտեղից դուրս գալու վոչ մի հնարավորություն չունեն: Ահա աշխատավորները աշխատում են քանդել նրա կողքին զը-

տընվող բոլոր սենյակները և հողը թափել այն սենյակի վրա, քանդում, վոչնչացնում են և դեպի այդ սենյակը տանող բոլոր ճանապարհներն ու անցքերը: Դրանով նրանք իրենց համար թանգագին այդ արարածների հետքն սկսում են ծածկել և թազցնել: Յեվ իրոք. նրանց բնի կազմությունն ու կյանքն ուսումնասիրող շատ գիտնականներ քանդելով բունը՝ շատ անգամ չեն կարողացել գտնել այդ զույգը, վորովհետև հասնելով այդ սենյակին՝ տեսնում են այդտեղ միայն փրված հող, վորը բնավ կառուցվածքի տպավորություն չի թողնում, դրա համար կարծում են, թե հասել են արդեն բնի հիմքին, այսինքն այն մասերին, վորտեղ այլևս սենյակներ չկան, և դադարեցնում են աշխատանքները:

Բացի հողաշեն բներ ունեցող տերմիտներից, կան և այնպիսիները, վորոնք բուն են շինում ծառերի բնի մեջ: Սրանց բունը նույնպես բաղկացած է բազմաթիվ սենյակներից, վորոնք բոլորն էլ միացած են միմյանց հետ անցքերով և սենյակներից ամենամեծն ու ամենալավը հատկացված է մորը և հորը: Այդտեղ ևս բոլոր աշխատանքները կատարում են աշխատավորները, իսկ բնի պաշտպանությունը հանձնված է զինվորներին: Այդ տերմիտները ևս շինում են ստորերկրյա անցքեր դեպի զանազան կողմեր և առաջին տեսակի տերմիտների նման աշխատում են լույսի յերես չրտեսնել: Յեվ ինչ կարիք ունեն լույսի, քանի վոր կույր լինելով՝ նրանից ոգտվել չեն կարող, բայց անվերջ կարող են վտանգների յենթարկվել, մանավանդ վոր թշնամիներն անթիվ, անհամար են:

Ց Ա Ն Կ

	Յերես
1. Դիաթաղները	3
2. Դերձակները	11
3. Զևոզները	17
4. Զուլհակները	24
5. Ծեփոզները	35
6. Վորմնադիրները	44
7. Հյուանները	52
8. Հազարփեշակը	60
9. Կույր ճարտարապետները	71

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0010522

A ¹¹ / 16159

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՍԵՐԻԱ

1. Հովհ. Թումանյան—Փիլոսոփ	40 կ.
2. Ի. Տուրգենև—Մոմա	20 կ.
3. Ռ. Գաբրիելյան—Հերոսը	20 կ.
4. Նիկ. Սարգսյան—Արհեստագործերը	60 կ.

ԳԻՆԸ 60 ԿՈՊԵԿ

[604]